

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหา

มีผลงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในพระพุทธศาสนาอยู่นับขึ้นได้ ส่วนใหญ่ของจำนวนเหล่านี้กล่าวถึงการศึกษาที่ควรจะเป็น โดยมองจากจุดยืนอย่างพระพุทธศาสนา แต่ไม่เรื่องใดที่กล่าวถึงการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาที่ครอบคลุมทุกแง่มุม ยิ่งการวิเคราะห์ปัญหาเรื่องการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นฐานในการสร้างทฤษฎีทางการศึกษานั้นแทบไม่มีเลย เพื่อให้มองเห็นภาพกว้างของผลงานเหล่านี้โดยสังเขป ในที่นี้ ขอเสนอผลงานดังกล่าวเฉพาะที่น่าสนใจ โดยจะเสนอตามประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเรื่องการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาเป็นประเด็น ๆ ไป

เอกสารที่มองดูเป็นปีกแผ่นกว่าเพื่อนคือ เอกสารชุด 6 เล่ม ที่ชื่อว่า ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสนา ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ จัดพิมพ์จัดว่าเป็นเอกสารที่รวบรวมแนวความคิดในการนำพระพุทธศาสนามาใช้ในการจัดการศึกษาในปัจจุบันไว้ค่อนข้างครบถ้วน โดยเหตุที่รวบรวมไว้ตั้งแต่แนวคิดในยุคต้น ๆ เช่น ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ โดย ศ.ดร. สาโรช บัวศรี ตลอดจนจนรวบรวมบทความเรื่องเดียวกัน แต่เสนอโดยนักวิชาการมากกว่าหนึ่งคน เช่น เรื่องปรัชญาการศึกษามี 3 บทความด้วยกัน คือ ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ โดย ศ.ดร. สาโรช บัวศรี หนึ่งบทความ โดย ผศ.ดร. สังวร พรหมเสน อีกหนึ่งบทความ และ ปรัชญาการศึกษาแบบอารยนิยมในแนวพุทธศาสตร์ โดย ผศ.ดร. วิรุทธ วิเชียรโชติ อีกหนึ่งบทความ เหล่านี้เป็นจุดเด่นของเอกสารนี้ ข้อจำกัดของเอกสารนี้คือการที่เสนอนั้นค่อนข้างกระจัดกระจาย มีการร้อยรัดประสานน้อย ทั้งนี้ ประธานอนุกรรมการโครงการศึกษาเพื่อเสนอหลักวิชาการตามแนวพุทธศาสนา ได้ปรารภไว้ว่า "ทั้งพุทธศาสตร์และวิทยาการปัจจุบันกล่าวถึงสภาวะจำพวกเดียวกัน คือ ชีวิต สังคม และธรรมชาติแวดล้อม ในอดีตที่ผ่านมา การศึกษาเพื่อเปรียบเทียบของคํารู้ทั้งสองฝ่ายยังไม่ได้ริเริ่มทำกันเป็นแบบเป็นปีกแผ่น โครงการนี้จึงนับว่าเป็นการริเริ่มดำเนินการก้าวสำคัญ ทั้งเป็นการเริ่มต้นและได้ผลิตผลงานจำนวนหนึ่งออกมาสู่วิชาการ... แต่ละเรื่อง แต่ละบทความนั้นเป็นมติของท่านผู้เขียน ไม่จำเป็นต้องตรงกับมติของส่วนรวม" (คณะกรรมการการวัฒนธรรม-

แห่งชาติ 2526 : คำนำ) ข้อสรุปต่าง ๆ ในงานนี้จึงเป็นเช่นเดียวกับผลงานวิชาการทั้งหลาย คือเป็นข้อเสนอต่อวงวิชาการ เพื่อให้พิจารณา วิเคราะห์ วิจารณ์ ฯลฯ เป็นขั้นตอนอันหนึ่งของกระบวนการแสวงหาความรู้ความเข้าใจของมนุษย์สืบต่อไปไม่สิ้นสุด นอกจากศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสนาแล้ว ยังมีผู้เสนอแนวคิดเช่นเดียวกันนี้ที่เด่น ๆ คือ พุทธทาสภิกขุ พระเทพเวที และสุมน อมรวิวัฒน์ ดังจะกล่าวต่อไปในประเด็นปัญหาต่อไปนี้

ปัญหาเกี่ยวกับการศึกษาที่ควรจะเป็น

พุทธทาสภิกขุ เป็นผู้เสนอเรื่องนี้ไว้ในหนังสือชื่อ *การศึกษาคืออะไร* หนังสือเล่มนี้แบ่งเป็น 4 บท บทแรกอธิบายว่า การดำรงชีวิตที่ถูกต้องนั้น เป็นไปเพื่อป้องกันมิให้ความทุกข์เกิด หรือแก้ไขความทุกข์ที่เกิดอยู่แล้ว ด้วยเหตุนี้ การดำรงชีวิตต้องประกอบด้วย *ตัวรู้* และ *ตัวแรง* *ตัวรู้* ได้แก่ *ความรู้ในการดำรงชีวิตอย่างไม่มี ความทุกข์* แต่ *ตัวแรง* ได้แก่ *ความรู้และทักษะในการทำมาหากิน* บทที่สองกล่าวถึง *การศึกษาในโลกปัจจุบัน* ที่เน้น *ตัวแรง* มากกว่า *ตัวรู้* ผู้เขียนกล่าวว่า การศึกษาขั้นพื้นฐานของโลกสมัยนี้ เป็นแต่เรื่องของ *ตัวแรง* เท่านั้น เป็นการศึกษาเพื่อความอยู่รอด โดยเฉพาะความอยู่รอดทางวัตถุเป็น การศึกษาที่สนับสนุนให้คนเห็นแก่ตัว แข่งขันไปทุกวิชาและทุกกิจกรรมทางการศึกษา บทที่สาม เป็นข้อเสนอชีวิตนักศึกษาตามหลักพุทธศาสนา โดยผู้เขียนเสนอว่าการศึกษาที่ควรจะเป็นนั้น ต้องเป็นการศึกษาที่ประหารเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่าง สัตว์ โดยเหตุที่คนเรานั้นประกอบไปด้วยความเห็นแก่ตัว เป็นสัญชาตญาณอย่าง สัตว์ (Animal Instinct) ไม่มีความเป็นมนุษย์ (Human Conduct) การศึกษาควรมุ่งที่จะประหารสัญชาตญาณอย่างสัตว์ให้สิ้นไป ให้มีการประพฤติ กระทำอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงเกิดขึ้นแทน พร้อมกันนี้ ครูคือผู้ยกวิญญาณของสัตว์โลก เป็น Spiritual - Guide โดยวิธีต่าง ๆ ตั้งแต่ต้นจนปลาย จึงกล่าวกันว่า ครูบาอาจารย์มีพระคุณเหนือเกล้าเหนือเคียร มีพระคุณยิ่งกว่าบิดามารดา ใน เรื่องของการศึกษา พุทธิศึกษาต้องให้ความรู้เรื่องของชีวิตว่าเกิดมาทำไมโดยตรง จริยศึกษา ต้องสอนให้รู้จักบังคับตนเอง ให้เป็นคนมีระเบียบเรียบร้อย ถูกต้อง ดั่งามทุกกระเบียดนิ้ว พลศึกษานั้น ไม่ควรฝึกให้มีกำลังที่ไร้วิญญาณ ควรฝึกให้มีสติปัญญา ความพยายาม ความมีจิตใจแน่วแน่ คือ ฝึกให้มีกำลังจิตที่ถูกต้อง ให้จูง กำลังกายไปตามทางที่ถูกต้องร่วมกัน ส่วนหัตถศึกษา แม้จะสอนหัตถกรรม เทคนิค

วิชาต่าง ๆ ตลอดจนการอาชีพ ก็ควรสอนให้รู้ว่า อาชีพเป็นเพียงอุปกรณ์เล็กน้อย ให้เรามีชีวิตรอดอยู่ได้ ไม่ใช่ทั้งหมดทุกเรื่องของคนเรา แต่การมีชีวิตอยู่รอดอยู่นั้น เพื่อจะได้ทำไป ๆ เพื่อสิ่งที่ดีที่สุดของมนุษย์ควรจะได้รับคือ การพ้นจากความทุกข์ บทที่ 4 กล่าวถึง อุดมคติของการศึกษาว่าเป็น ความดับทุกข์ทั้งปวงได้สิ้นเชิง โดยเฉพาะความทุกข์ที่เกิดมาจากกิเลส สันติสุข หรือ สันติภาพอันถาวรของโลก นั้นย่อมขึ้นอยู่กับความเข้าใจ คำว่า การศึกษา ให้ถูกต้อง ควรขยายอุดมคติหรือความหมายของคำว่า การศึกษา ออกไปจูงสังคมให้ไปสู่ความดับทุกข์ และควรต้องประกาศนการศึกษา โดยทำตัวอย่างที่ดีด้วยตนเองให้ศิษย์เห็น วิธีนี้ศิษย์จะไวใจครูและจะเรียนรู้จากครูได้ ไม่ควรสอนเพียงแต่ให้รู้ แต่ไม่มีการประพฤติอยู่ที่เนื้อที่ตัว วิธีนี้เหน้อยเปล่า ศิษย์ขาดความไวใจครู เพราะเห็นว่าครูก็ทำไม่ได้ เมื่อไม่ไวใจ ก็ไม่รัก ไม่เกรงกลัว ไม่ศรัทธา มีค่าเพียงลูกจ้างสอนหนังสือ ในบทนี้ผู้เขียนได้ชักชวนให้ผู้เป็นครูเลือกที่จะเป็นบุชนียบบุคคลคือ ผู้นำทางวิญญาณ เพื่อช่วยกันทำโลกนี้ให้น่าดู ให้สงบสุข และละทิ้งบทบาทลูกจ้างสอนหนังสือเสีย

ทั้ง 4 บท ของหนังสือนี้ เป็นการบรรยายต่างกรรมต่างวาระของผู้เขียนคนเดียวกัน แล้วนำมารวบรวมพิมพ์เป็นเล่ม เนื้อหาของแต่ละบทมีจุดเน้นอย่างเดียวกันคือ การศึกษาที่ควรจะเป็นตามทัศนะในพระพุทธศาสนา อาจสรุปความคิดของผู้เขียนได้ว่า ผู้เขียนเสนอการศึกษาที่ควรจะเป็นตามทัศนะในพระพุทธศาสนาว่า

1. เป้าหมาย คือ การประหารเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์
2. จุดเน้น คือ เรียนรู้เรื่องชีวิตว่าเกิดมาทำไม ให้มีความรักสากลและเคารพหลักการ (ธรรมาธิปไตย)

กล่าวได้ว่า หนังสือนี้เป็นการแสดงทัศนะในพระพุทธศาสนาที่มีต่อการศึกษปัจจุบันและการศึกษาที่เป็นอุดมคติ ผ่านทางผู้เขียนซึ่งเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นแนวคิดหนึ่งในการใช้ความเชื่อในพระพุทธศาสนาในการอธิบายปรากฏการณ์และเสนอทางออกในปัจจุบัน

ปัญหาเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษา โดยพระเทพเวที (พระราชวรมุนี 2528 : สารบัญ) เสนอหนังสือเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย หนังสือนี้เป็นประมวล

บทความทั้งสิ้น 7 บทความด้วยกัน คือ 1) ความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา 2) การให้การศึกษาเพื่อจุดหมายของชีวิต 3) ข้อพิจารณาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องปรัชญาการศึกษาไทย 4) ปรัชญาการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา 5) พระพุทธศาสนากับการพัฒนาการศึกษา 6) พระพุทธศาสนาและการนำธรรมมาพัฒนาหลักสูตร และ 7) ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา

บทความที่ 1 - 3 เป็นเรื่องราวสอดคล้องกัน มีใจความโดยสรุปว่า ความหมายของการศึกษาอาจมองได้ 2 นัย คือ 1) มองในแง่สภาพที่เผชิญ การศึกษาก็คือ การทำให้ชีวิตแก้ปัญหาได้ 2) มองในแง่ความสัมพันธ์ของชีวิตกับปัจจัยแวดล้อม การศึกษาก็คือ การทำให้มนุษย์พ้นจากการต้องพึ่ง ต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ มีอิสระภาพ การศึกษามีจุดหมายเป็นอย่างเดียวกับจุดหมายของชีวิต ได้แก่ ความปลอดโปร่งเป็นอิสระ เรียกตามภาษาพระว่า ความหลุดพ้น ความหลุดพ้นที่ว่านี้ มองได้ 2 แง่ คือ 1) แง่ลบ หมายถึง ภาวะที่พ้นจากความบีบคั้น ผูกมัด ชัดข้อง ปราศจากข้อบกพร่อง 2) แง่บวก หมายถึง ภาวะที่มีความเป็นใหญ่ในตัว ซึ่งทำให้พร้อมที่จะทำ (และไม่ทำ) การใดก็ตามปรารถนา

ผู้เขียนได้กล่าวถึง คุณลักษณะของผู้ได้รับการศึกษา หรือผู้ได้รับผลตามความมุ่งหมายของการศึกษาไว้ว่า มีคุณสมบัติประจำตน 2 ประการ คือ มีปัญญา และกรุณา โดยปัญญาจะเจริญขึ้นตามลำดับ พร้อมกับการสูญเสียของอวิชชา และกรุณาจะเป็นแรงเร้าในการกระทำที่มีมากขึ้นตามลำดับแทนตัณหาและบุคคลเหล่านี้จะมีลักษณะสำคัญในการดำเนินชีวิตอยู่ 2 ลักษณะ คือ 1) การดำเนินชีวิตอย่างบรรลุถึงประโยชน์ตน คือ ได้ฝึกฝนอบรมตนเองดี พึ่งตนเองได้ทั้งทางร่างกายและจิตใจ 2) การบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น คือ สามารถช่วยเหลือผู้อื่น ทำตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม ทั้งทางวัตถุและจิตใจ

นอกจากนี้ ยังได้เสนอความมุ่งหมายของการศึกษาว่า นอกจากจะพิจารณาดังข้างต้นแล้วยังอาจพิจารณาได้อีก 2 แนว (พระราชวรมนี 2531 : 109-114) ดังนี้

1. ว่าโดยประโยชน์ที่ชีวิตพึงได้รับและพึงทำให้เกิดมี
 - 1.1 ประโยชน์หรือจุดหมาย 3 อย่าง ตามแนวตั้ง มีประโยชน์

บัดนี้ ประโยชน์เบื้องต้น ประโยชน์สูงสุด

1.2 ประโยชน์หรือจุดหมาย 3 อย่าง ตามแนวราบ :
ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

2. ว่าโดยภาวะของตัวจุดหมายเอง จำแนกเป็น

- 2.1 อิศรภาพทางกาย
- 2.2 อิศรภาพของสังคม
- 2.3 อิศรภาพทางจิตใจ
- 2.4 อิศรภาพทางปัญญา

ผู้เขียนเสนอว่า หลักธรรมที่ช่วยให้มองเห็นกระบวนการของชีวิตและ
กระบวนการของการศึกษา ตลอดจนสามารถวางหลักการศึกษาให้สำเร็จ
ประกอบด้วย

1. วิเคราะห์พุทธปรัชญาการศึกษาจาก ปฏิจลสมุปบาท และนิพพาน
อริยสัจ ชั้นที่ 5 ไตรลักษณ์ กรรม ไตรสิกขาหรือมัชฌิมาปฏิปทา

บทความที่ 4 ปรัชญาการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนา ผู้เขียนแสดงความเห็นว่า เป็นที่น่าสังเกตว่าในปัจจุบันได้มีความสนใจที่จะหันกลับมาสู่การแสวงหาคุณค่าจากสิ่งที่ไทยมีอยู่เดิม (เช่น วัฒนธรรมไทย) พระพุทธศาสนาก็เป็นจุดสนใจอันหนึ่ง แต่ความสนใจเหล่านี้มักจะเริ่มด้วยการจับเนื้อหาไปเปรียบเทียบกับวิชาการฝ่ายตะวันตก หรือพิจารณาโดยยึดเอาความรู้ของฝ่ายตะวันตกเป็นหลัก กรณีที่เป็นการศึกษาที่มักเริ่มต้นด้วยการยกเอาปรัชญาของตะวันตกขึ้นมาเป็นหลัก เปรียบเทียบว่าพระพุทธศาสนามีหลักการในทางปรัชญาอย่างนั้นบ้างหรือไม่ หรือมีส่วนคล้ายคลึงกันหรือไม่ เมื่อเปรียบแล้วเห็นว่าเข้ากันได้ หรือคล้ายคลึงกันก็ดีใจ อย่างไรก็ตาม การเริ่มศึกษาเช่นนี้จัดเป็นนิมิตดี แม้จะยังบกพร่องบ้างหรือยังเข้ามมไม่ถูกต้องก็ควรแก่การอนุโมทนา

การศึกษาเริ่มต้นเมื่อคนเริ่มคิด ผู้เขียนขยายความว่า พระพุทธศาสนาถือว่า การศึกษาเท่านั้น เริ่มจากจุดแรกของความคิด ถ้าเริ่มคิดแล้วการเดินสายความคิดก็ผิด แล้วทำให้พฤติกรรมต่าง ๆ ของตนที่แสดงออกในลำดับต่อมาผิดพลาดไปหมด การดำเนินชีวิตในที่นี้หมายถึง การที่เราเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่แวดล้อมตัวเรา ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ และสิ่งแวดล้อม

ทางสังคม การเกี่ยวข้องที่วุ่นเริ่มตั้งแต่ความคิด คือ การมองความหมายของสิ่งต่าง ๆ ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องและเห็นคุณค่าของสิ่งเหล่านั้นอย่างไร จากความคิดก็มาเป็นการกระทำเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าจุดเริ่มต้นความคิด คือ การมองความหมายและตีค่านี้เป็นจุดสำคัญของการศึกษา เป็นสิ่งที่ควรระมัดระวัง และเป็นหน้าที่ของครูในการช่วยชี้ช่อง ชี้แนะ หรือชี้แนะให้แก่นักเรียนของศิษย์ กระตุ้นให้ศิษย์เกิดความคิดและตีค่าในแนวทางที่พาให้เดินเข้าไปสู่ความจริง ความจริงก็คือ สิ่งที่มีอยู่โดยกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ โดยนัยนี้ การมองความหมายและการตีค่าแบบที่ไม่ใช่การศึกษาก็ย่อมมี คือ การมองความหมายและตีค่าในแนวทางที่ไม่พาให้เดินเข้าไปสู่ความจริง กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นการมองความหมายและตีค่าที่ไม่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ

ว่ากันตามความหมายทางพระพุทธศาสนาแล้ว พุทธิศึกษาไม่แยกออกจากจริยศึกษา ทั้งนี้ เพราะปัญหาที่แท้มันจะมากับคุณธรรม โดยที่ความรู้ชัด (ในกฎเกณฑ์ตามธรรมชาติ) นี้ ทำให้เกิดอิสรภาพอันเอื้อแก่การเกิดคุณธรรม ส่วนหลักจริยธรรมต่าง ๆ ที่เราเรียนกันมากมายที่เป็นอย่าง ๆ เป็นข้อ ๆ นั้น เป็นเพียงช่องทางสำหรับผู้ที่มีการศึกษาแล้ว หรือมีจริยศึกษาที่ถูกต้องแล้ว จะไปใช้ดำเนินชีวิตที่ติงามต่อไป แต่มันไม่ใช่ตัวจริงของจริยศึกษา จริยธรรมเหล่านี้เป็นแบบเดียวกับความรู้ประเภทศิลปวิทยา ซึ่งเป็นวิชาการในกลุ่มเครื่องมือสำหรับหาเลี้ยงชีพ ส่วนพลศึกษานั้น นอกจากจะมุ่งสร้างความแข็งแรงทางร่างกายและความชำนาญในการใช้พลังกายแล้ว ยังต้องกินความถึงการใช้พลังกำลังทางร่างกายมาอำนวยความสะดวกในการดำเนินชีวิตที่ดีของมนุษย์ หรือในการแก้ปัญหาของมนุษย์ ในแง่นี้ พลศึกษาจะหมายรวมถึงกำลังความเข้มแข็งในทางจิตใจด้วย

พระพุทธศาสนากับการพัฒนาการศึกษา เป็นบทความที่ 5 ผู้เขียนกล่าวถึง ความผิดพลาดของการศึกษาเท่าที่ผ่านมาว่า เท่าที่สรุปได้จากเสียงต่าง ๆ ได้ความว่าระบบการศึกษาของประเทศไทยเท่าที่ผ่านมาได้ทำให้ผู้ได้รับการศึกษาแล้วมุ่งแต่จะแข่งขันกันในการแสวงหาฐานะ (ทางสังคม เป็นต้น) การสอนจริยศึกษาไม่มีผลในทางความประพฤติปฏิบัติ มีผลสะท้อนไปถึงการไม่มีหลักเกณฑ์ในการที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดีกับผู้อื่น นอกจากนี้ การศึกษาเท่าที่ทำมาไม่ได้ช่วยให้เข้าใจสิ่งแวดล้อมทั่ว ๆ ไป แม้แต่ในทางธรรมชาติด้วย โดยไม่ได้ช่วยให้คนเห็นคุณค่าและรู้จักสงวนสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทำให้ทำลายสิ่งแวดล้อมทาง

ธรรมชาตินั้น แล้วก็สะท้อนกลับมาเป็นภัยแก่มนุษย์เอง ความผิดพลาดอีกประการหนึ่ง ก็คือ การศึกษาในปัจจุบันนี้ไม่สนองความต้องการของท้องถิ่นหรือชุมชน หรือสังคมในแต่ละหน่วยย่อย เท่าที่การศึกษานั้นควรจะให้ กล่าวโดยสรุปคือ เป็นการศึกษาที่ขยายอัตราหรือตัวตนให้กว้างขวางออกไปเรื่อย เป็นไปในแง่ที่บิดเบือน เคลือบแฝงแปลงความหมายให้เข้าข้างตนเรื่อยไป ถ้าจะใช้พระพุทธศาสนาในการพัฒนาการศึกษา ก็ต้องพิจารณาเสียก่อนว่า การศึกษาคืออะไร ผู้เขียนให้ความเห็นในเรื่องนี้ว่า ขณะนี้การให้ความหมายของการศึกษาอย่างกว้างขวางก็จริง แต่เป็นเพียงการเน้นและเอาใจใส่กันอยู่แต่เรื่องของระบบ รูปแบบ แบบแผน วิธีการ หรือองค์ประกอบภายนอก ซึ่งเสริมสร้างขึ้นมาเพื่อยังการศึกษาให้เป็นไปไม่ค่อยเข้าถึงตัวการศึกษาที่แท้จริง ทั้งนี้ การศึกษาที่แท้จริงต้องสร้างล้มมาทมิฐิอันเป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งแก่ตนและส่วนรวม ทำให้รู้หลักในการดำเนินชีวิตที่ดี และเข้าไปมีชีวิตเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างดี อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี

เรื่องแถมท้ายในบทนี้คือ หน้าที่ของครูหรือผู้ให้การศึกษา โดยกล่าวว่า ครูและศิษย์ต่างเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการศึกษา เป็นตัวการที่จะยังกิจกรรมการศึกษาให้ดำเนินไป ทั้งนี้ ครูเป็นสื่อชักนำหรือเหนี่ยวนำการศึกษาให้เกิดแก่ศิษย์ ศิษย์เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากสื่ออื่นในการยังการศึกษาให้เกิดแก่ตน นอกจากนี้ ครูยังจะต้องคอยสำรวจตนเองว่า ได้ทำหน้าที่เพื่อจะทำปัญหาหรือการศึกษาที่แท้จริงให้เกิดขึ้นแล้วหรือยัง และอาจสรุปได้ว่า ครูมีหน้าที่ 2 อย่าง คือ

- 1) เป็นผู้ให้ศิลปวิทยาหรือผู้ถ่ายทอดศิลปวิทยา คือเป็นผู้สืบต่อมรดกทางวัฒนธรรมและทางปัญญาของมนุษยชาติ และแสวงหาค้นคว้าวิชาการนั้น ๆ ให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น ศิลปวิทยาเหล่านี้ใช้ประกอบล้มมาอาชีวะทำมาหาเลี้ยงชีพ ดำรงชีวิตพึ่งตนในสังคมนี้ได้ อีกทั้งสามารถนำศิลปวิทยานั้นไปใช้ทำกิจการให้เป็นประโยชน์แก่สังคมต่อไป
- 2) ทำหน้าที่ชี้แนะ กระตุ้นให้ศิษย์รู้จักคิด รู้จักใช้ปัญญา และรู้จักรับผิดชอบสร้างสมคุณธรรมให้เกิดมีขึ้นในตน ให้เป็นคนไม่มีทุกข์ ไม่มีปัญหา นี้เป็นหน้าที่สำคัญของครู การศึกษาที่ผ่านมานั้นบกพร่องในแง่นี้มาก

พระพุทธศาสนาและการนำธรรมมาพัฒนาหลักสูตร บทความนี้เป็นการขยายความ 3 บทต้น คือ อธิบายหลักอริยสัจ ๕ ปฏิจจสมุปบาท และหลักไตรลักษณ์ หลักมัชฌิมาปฏิปทา ไตรสิกขา และโอวาทปาฏิโมกข์ ชี้่อธิบายนั้นพอสรุปใจความได้ว่า

หลักอริยสัจ คือ หลักที่แสดงถึงสภาพของชีวิตมนุษย์ว่าเป็นอย่างไร พร้อมทั้งประโยชน์สูงสุดที่มนุษย์จะสามารถหาได้จากชีวิตนี้ ให้มนุษย์จัดการกับปัญหาของมนุษย์ด้วยหลักการและสติปัญญาของมนุษย์เอง ไม่เกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติใด ๆ หลักอริยสัจนี้เป็นหลักสำคัญในพระพุทธศาสนา

หลักเบญจขันธ์ คือ หลักที่แสดงถึงภาวะชีวิตว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากองค์ประกอบต่าง ๆ มาประชุมกันเข้า และมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา สุดแต่ว่าองค์ประกอบเหล่านั้นจะแปรเปลี่ยนไปอย่างไร ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย

หลักปฏิจจสมุปบาท คือ หลักแห่งเหตุและผล ที่แสดงกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงของชีวิตตามกระแสความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัย เหตุ หมายถึง ตัวการใหญ่ที่ทำให้สิ่งนั้นเกิดขึ้น ปัจจัย หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่ช่วยหนุนให้เกิด เมื่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นมิใช่มีแต่เหตุเพียงอย่างเดียว ต้องมีปัจจัยด้วย และถือว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก

หลักไตรลักษณ์ คือ หลักที่มุ่งให้มนุษย์มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หลักนี้กล่าวถึง อนิจจ ทุกข อนตตา และนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์ในทางจริยธรรมเป็นอย่างมาก

หลักมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลาง คือ หลักที่มุ่งให้มนุษย์เว้นจากการหมกมุ่น มัวเมา และการทรมาณตัวเองให้ลำบาก โดยเว้นจากการประพฤติกี่ติงเกินไปหรือหย่อนเกินไป มีลักษณะเป็นทางสายเดี่ยวประกอบด้วย 8 องค์ประกอบ ถ้าออกมาในรูปการอบรมเป็นไตรสิกขา ซึ่งประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา

หลักทั้ง 5 นี้ แม้เป็นเรื่องเดียวกัน แต่พิจารณาคนละแง่

ในบทนี้ ผู้เขียนกล่าวถึง ไตรสิกขา ว่าเป็นหลักการศึกษากิจการฝึกอบรม ซึ่งกำหนดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาหรือทำความเข้าใจให้สำเร็จผลตามหลักปฏิจจสมุปบาท ไตรสิกขาเป็นกระบวนการการศึกษาที่มีองค์ประกอบ 3 ชั้น คือ

ศิลปะ สมาธิ และปัญญา องค์ประกอบทั้งสามนี้มีได้แบ่งเป็นขั้นตอนต่างหาก แต่ความเกี่ยวกันไปโดยตลอดที่เป็นขั้นเพราะเป็นปัจจัยส่งทอดแก่กัน เรียงลำดับตามหน้าที่ที่ทำให้เข้าถึงจุดหมาย คือ การแก้ปัญหา ไม่เฉพาะแต่ศิลปะเป็นปัจจัยแก่สมาธิ และสมาธิเป็นปัจจัยแก่ปัญญาเท่านั้น แต่องค์ประกอบข้อท้าย ๆ ก็เป็นปัจจัยแก่องค์ประกอบด้วยข้อต้น ๆ ด้วย ระบบการศึกษาที่สมบูรณ์ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบพร้อมทั้งศิลปะ สมาธิ และปัญญา ถ้าขาดเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งจะกลายเป็นระบบการศึกษาที่ทำลายการศึกษาเสียเอง และนำความหายนะมาสู่สังคม องค์ประกอบที่จะช่วยให้เกิดไตรสิกขา ได้แก่ 1) การอยู่ในสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี 2) การใช้ความคิดถุวิธ หรือรู้จักคิด

ความคิด : แหล่งสำคัญของการศึกษา บทนี้ผู้เขียนมุ่งแสดงฐานะของความคิด ในกระบวนการศึกษา โดยกล่าวว่า ตัวแท้ของการศึกษานั้น เป็นกระบวนการที่ดำเนินไปภายในตัวบุคคล แก่นนำของกระบวนการแห่งการศึกษาได้แก่ความรู้ความเข้าใจ ความคิดเห็น แนวความคิด ค่านิยมที่ถูกต้องดีงาม เกื้อกูลแก่ชีวิตและสังคม สอดคล้องกับความเป็นจริง เรียกว่า สัมมาทิฐิ เมื่อมีสัมมาทิฐิเป็นแก่นนำและเป็นฐานแล้วกระบวนการสร้างการศึกษาภายในตัวบุคคลก็ดำเนินไปได้ กระบวนการนี้แบ่งเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ ๆ เรียกว่า ไตรสิกขา ดังนั้น จุดสนใจที่ควรเน้นกันเป็นพิเศษคือ ปัจจัยแห่งสัมมาทิฐิ ส่วนกระบวนการของการศึกษาที่ เรียกว่า ไตรสิกขา นั้น เพียงแต่รู้เข้าใจไว้ เพื่อคอยเสริมค้ำให้เนื้อหาของการศึกษาหันเบนดำเนินไปตามกระบวนการนั้น อาจเขียนแผนผังแสดงกระบวนการแห่งการศึกษา ได้ดังนี้

จุดเริ่มต้นหรือแหล่งที่มาของการศึกษา	กระบวนการของการศึกษา
1. ปรโตโฆสะที่ดี (เสียงจากที่อื่น อิทธิพลจากภายนอก)	1. อธิศีลสิกขา (ความประพฤติ วินัย สุจริต กาย วาจา และอาชีพ)
2. โยนิโสมนสิการ (รู้จักคิด คิดถุวิธ ปัจจัยภายใน)	2. อธิจิตตสิกขา (คุณธรรม คุณภาพ และสมรรถภาพของจิต)
	3. อธิปัญญาสิกขา (ความเชื่อ ค่านิยม ความรู้ ความคิดที่ถูกต้อง ดีงาม ตรงตามจริง)

กระบวนการรับรู้นั้น เริ่มต้นด้วยการที่อายตนะประสบกับอารมณ์ และเกิดความรู้ต่ออารมณ์นั้นและมีการรับรู้ เกิดความรู้ลึกต่ออารมณ์นั้น เช่น สุข สบาย

ทุกข์ พร้อมกันนั้นก็จะมีการหมายรู้อารมณ์ว่าเป็นนั่นเป็นนี่ จากนั้นก็เกิดความคิด ความดำริตริตริกต่าง ๆ กระบวนการรับรู้เป็นไปอย่างนี้เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นการได้รับประสบการณ์ภายนอก หรือการนึกยกเอาเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมาพิจารณา จากกระบวนการรับรู้ก็นำไปสู่กระบวนการคิด การคิดที่ถูกวิธีย่อมนำไปสู่กระบวนการศึกษาที่ถูกต้อง ความคิดถูกวิธีที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการ มี 10 วิธี คือ

- 1) วิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย 2) วิธีคิดแบบรู้เท่าทันธรรมดา 3) วิธีคิดแบบแยกแยะองค์ประกอบ 4) วิธีคิดแบบแก้ปัญหา 5) วิธีคิดแบบบรรลธรรมสัมพันธ 6) วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออก 7) วิธีคิดแบบรู้คุณค่าแท้-คุณค่าเทียม 8) วิธีคิดแบบอุบายปลุกเร้าคุณธรรม 9) วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน 10) วิธีคิดแบบวิภาษวาท

ดร. ลาโรช บัวศรี ได้เสนอให้สร้างปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธ-ศาสตร์ไว้ในศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสนา เล่มที่ 1 เป็นใจความว่า ความคิดเห็นเกี่ยวกับการศึกษานั้นควรเสนอให้มีความต่อเนื่องกันอย่างมีระบบเป็นขั้นตอน มีโครงสร้างและรูปแบบที่ชัดเจนเป็นมาตรฐาน โครงสร้างที่ว่านี้ประกอบด้วยประเด็นหลัก 4 ประเด็น คือ 1) ความหมายของการศึกษา (การศึกษาคืออะไร) 2) ความมุ่งหมายของการศึกษา (ความมุ่งหมายของการศึกษาควรเป็นอย่างไร) 3) แนวนโยบายหลักของการศึกษา (แนวทางในการให้การศึกษา ควรเป็นอย่างไร) 4) วิธีการของการศึกษา (วิธีการสอนการอบรมอาจทำอย่างไร) และได้เสนอต่อไปว่า การศึกษา คือ การพัฒนาขั้น 5 เพื่อว่า โลกยะ โทสะ โมหะ จะได้ลดน้อยถอยไปหรือหมดไปในที่สุด และได้บรรลุชีวิตที่ดี ทั้งนี้ เพราะมนุษย์ประกอบด้วย รูป (ร่างกาย) และนาม (จิตใจ ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) ส่วนความมุ่งหมายของการศึกษาตามแนวคิดของพระพุทธศาสนา นั้นมี 2 ระดับ ตามลักษณะการดำรงชีวิตของมนุษย์เอง คือ ระดับครองเรือน และระดับไม่ครองเรือน ชีวิตที่ดับทุกข์ได้สิ้นเชิงที่เรียกว่า นิพพาน เป็นความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาในระดับของผู้ไม่ครองเรือน ส่วนในระดับผู้ครองเรือนก็คงจะต้องนำความคิดเรื่องนิพพานนี้มาประยุกต์เท่าที่จะทำได้คือ ต้องพยายามระงับปัญหาต่าง ๆ ให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ และจะต้องพยายามลดอกุศลของตนอันเป็นสาเหตุพื้นฐานให้เหลือน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้

แนวนโยบายหลักของการศึกษาก่อนุโลมตามความมุ่งหมายคือ แบ่งเป็น 2 ระดับเช่นกัน มรรคมงคล 8 ที่สรุปลงได้เป็นไตรสิกขานั้น เป็นแนวนโยบายเป็นแนวปฏิบัติหรือแนวทางของการศึกษาสำหรับผู้ไม่ครองเรือน ส่วนแนวนโยบาย

หลักของการศึกษาในระดับผู้ครองเรือนนั้น พิจารณาจากปัญหาที่ผู้ครองเรือนประสบอยู่ อาจจำแนกได้เป็น 3 ประการ คือ 1) ศึกษาให้รู้จักตนเอง อันประกอบด้วยสิ่งสำคัญ 2 ข้อ คือ ศึกษาเรื่องขั้น 5 คือ ตัวเอง และศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ หลาย ๆ แขนงอย่างกว้างขวาง เพื่อให้รู้เกี่ยวกับร่างกาย และจิตใจของตน ตลอดจนมีพื้นฐานความรู้ที่มั่นคงและค้นพบความถนัด เพื่อปรับปรุงให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม 2) ศึกษาให้รู้จักสังคมหรือสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ปฏิบัติตนต่อสังคมได้ถูกต้อง และมีสัมมาอาชีพ 3) ศึกษาเรื่องจริยธรรม เพื่อลดการเบียดเบียนกัน ก่อสันติสุขและความร่มเย็นได้บ้างทั้งในตัวเองและในสังคม

ในเรื่องวิธีการของการศึกษา ดร. สาโรช บัวศรี เสนอว่า วิธีแก้ปัญหของพระพุทธเจ้า คือ อริยสัจ น่าจะนำมาใช้เป็นวิธีการสอนแม่บทได้เป็นอย่างดี ผู้เสนอเห็นว่า ไม่ใช่เนื้อหาหรือรายละเอียดของอริยสัจ แต่พิจารณาเฉพาะเรื่องวิธีการหรือเรื่องขั้นตอนของอริยสัจเท่านั้น

ดร. สังวร พรหมเสน กล่าวถึง ปรัชญาการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ว่า สำคัญอยู่ที่การสร้างและการเสริมความรู้เพื่อพัฒนาชีวิตหรือยกระดับชีวิตจิตใจให้สูงขึ้น โดยลำดับ ทั้งในแง่ปัญญาและพฤติกรรมที่แสดงออกมาภายนอก การพัฒนาที่ว่่านี้ ควรศึกษา 1) ความจริงเกี่ยวกับชีวิตตนเองให้เข้าใจ 2) ความจริงเกี่ยวกับหลักแห่งการกระทำ (กฎแห่งกรรม)

ข้อเสนอส่วนใหญ่ในปัญหานี้มุ่งสร้างปรัชญาการศึกษาจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างคล้ายกับจะให้พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาแม่บท สิ่งที่ทุกข้อเสนอเห็นตรงกันคือ ปรัชญาการศึกษา ควรคำนึงถึงการตอบคำถามว่า อะไรคือความหมายและความมุ่งหมายของการศึกษา การตอบคำถามนี้ก็ค่อนข้างจะลงรอยเดียวกัน เช่น การศึกษา คือ การทำให้มนุษย์พ้นจากการต้องขึ้นต่อปัจจัยภายนอก ข้อเสนอนอกจากนี้ค่อนข้างจะจัดกระจาย

ปัญหาเกี่ยวกับบทบาทของผู้สอน ปรากฏคำอธิบายในบทความชื่อ บทบาทพระบรมครู โดย ป.ป.อ. เริ่มต้นโดยกล่าวถึง ความสามารถและคุณลักษณะแห่งความเป็นครูของพระพุทธเจ้า หลักทั่วไปในการสอน วิธีสอนแบบต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีทศพละญาณ ซึ่งควรประยุกต์เป็นคุณสมบัติที่ผู้สอนทั่วไปพอจะปฏิบัติได้ คือ

1. มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาและขอบเขตของกฎเกณฑ์และหลักการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และที่จะนำมาใช้ในการสอนอย่างชัดเจน ตลอดจนรู้ขีดความสามารถของบุคคลที่มีพัฒนาการอยู่ในระดับต่าง ๆ
2. มีความรู้ความเข้าใจในกระบวนการพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์เป็นอย่างดี
3. รู้วิธีการและกลวิธีปฏิบัติต่าง ๆ ที่จะนำเข้าสู่เป้าหมายที่ต้องการ
4. มีความรู้ในวิชาสรีรวิทยาและจิตวิทยาในกระบวนการเรียนรู้ของบุคคล และมีทัศนคติต่อสิ่งเหล่านี้ ในอันที่จะเป็นเครื่องเพิ่มพูนประสิทธิภาพในการสอนให้ได้ผลดียิ่งขึ้น
5. รู้ความแตกต่างระหว่างบุคคล ในด้าน
 - 5.1 ความโน้มเอียง แนวความสนใจ และความถนัดโดยธรรมชาติ
 - 5.2 ระดับสติปัญญา ความสามารถ พัฒนาการด้านต่าง ๆ และความพร้อมที่จะเรียนรู้
6. รู้ปัจจัยต่าง ๆ ที่จะเป็นอุปสรรค ถ่วง หรือส่งเสริมเพิ่มพูนให้เกิดผลสำเร็จของการฝึกอบรมให้ดำเนินก้าวหน้าไปด้วยดี
7. รู้ประวัติพื้นเพเดิม และประสบการณ์ในอดีตของผู้เรียน
8. รู้ความเป็นไปของพฤติกรรมของผู้เรียน รู้สาเหตุ และสามารถปรับพฤติกรรมของผู้เรียนได้
9. รู้และเข้าใจจุดหมายที่แท้จริง และสามารถทำให้บรรลุเป้าหมายนั้นได้

คุณสมบัติของครูนั้น นอกจากจะอธิบายได้จากทศพจนานแล้ว ยังอธิบายได้จากความสามารถของพระมหาสาวกทั้งหลาย ดังนี้

1. มีความเข้าใจในความหมายของข้อธรรมต่าง ๆ สามารถอธิบายแยกแยะได้โดยพิสดาร สามารถคิดเชื่อมโยงสิ่งที่กระจัดกระจายเข้าด้วยกันได้
2. สามารถสรุปคำอธิบายโดยพิสดารมาสรุปตั้งเป็นหัวข้อได้
3. มีความรู้ด้านภาษาลึกซึ้ง สามารถอธิบายให้ผู้อื่นเห็นตามได้
4. มีไหวพริบสามารถเข้าใจคิดเหตุผลได้เหมาะสมทันการ

คุณสมบัติแห่งความเป็นครูอีกชุดหนึ่งของพระพุทธเจ้า คือ พระองค์เองมีความรู้และความประพฤตินในสิ่งที่สอนอย่างแตกฉานเชี่ยวชาญ นอกจากนั้น ทรง

กำหนดเป็นตัวอย่าง ทำได้อย่างที่สอน และทรงความบริสุทธิ์พระทัยในการสอน โดยมุ่งหวังประโยชน์แก่เขาเพียงอย่างเดียว

ในเรื่องหลักทั่วไปในการสอนนั้น ผู้เขียนแยกกล่าวถึงเป็น 3 หัวข้อ คือ 1) เรื่องที่สอน 2) ตัวผู้เรียน 3) การสอน

หลักการสอนเกี่ยวกับเรื่องการสอนนั้นมี 6 ข้อ คือ

1. สอนจากสิ่งที่รู้เห็น เข้าใจง่าย หรือรู้เห็นเข้าใจอยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจได้ยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เข้าใจ
2. สอนเนื้อเรื่องทีละน้อย ๆ ลุ่มลึกยากลงไปตามลำดับ
3. ถ้าสิ่งที่สอนเป็นสิ่งที่แสดงได้ ฟังสอนด้วยของจริง ให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์ตรง

4. สอนตรงเรื่อง อยู่ในเรื่อง ไม่วกวน นอกเรื่อง

5. สอนมีเหตุผล ตรองตามให้เห็นจริงได้

6. สอนเท่าที่จำเป็นพอดีต่อความพร้อมของผู้เรียน และประโยชน์ที่ผู้เรียนจะได้รับ

หลักการสอนเกี่ยวกับตัวผู้เรียนมี 4 ข้อ คือ

1. สอนให้เหมาะสมตามความแตกต่างระหว่างบุคคล ทั้งทาง จริต-นิสัย สติปัญญา ตลอดจนความพร้อม
2. ให้ผู้เรียนปฏิบัติด้วยตนเอง
3. ให้ผู้เรียนรู้สึกว่าคุณครูและผู้สอนมีบทบาทร่วมกันในการแสวงหาความจริง
4. เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษเป็นราย ๆ ไป ตามควรแก่กาลเทศะ และเหตุการณ์

หลักการสอนเกี่ยวกับตัวการสอน มี 5 ข้อ คือ

1. เริ่มต้นบทเรียนให้น่าสนใจสำหรับผู้เรียน
2. สร้างบรรยากาศการสอนให้ปลอดโปร่ง เฟลิดเฟลีน ไม่อึดอัด และภูมิใจในตัวเอง
3. มุ่งให้ผู้เรียนเกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอนเป็นสำคัญ ไม่กระทบเสียดสีใคร ไม่ยกตน
4. ตั้งใจสอน ไม่ลักแต่สอน มองเห็นความสำคัญของผู้เรียน ไม่ดูถูกผู้เรียน

5. ใช้ภาษาสุภาพ สละสลวย ชวนให้สบายใจ

ผู้เขียนกล่าวถึงวิธีสอนของพระพุทธเจ้าว่าที่ทรงใช้บ่อย มี 4 วิธี คือ

1. แบบสากัจฉา หรือสนทนา
2. แบบบรรยาย (โดยเฉพาะในที่ประชุมใหญ่)
3. แบบตอบปัญหา
4. แบบวางกฎข้อบังคับ ใช้กับผู้บวช

สุดท้าย ผู้เขียนกล่าวถึงกลวิธีสอนของพระพุทธเจ้าว่ามี 6 กลวิธี คือ

1. การยกอุทาหรณ์
2. การเปรียบเทียบด้วยข้ออุปมา
3. การใช้อุปกรณ์การสอน
4. การทำเป็นตัวอย่าง
5. การเล่นภาษา เล่นคำ และใช้คำในความหมายใหม่
6. มีการลงโทษและให้รางวัล

บทความนี้ เป็นความพยายามแนวหนึ่งในการหมวดหมู่บทบาทของครู ในอุดมคติ เพื่อเสนอแบบอย่างแก่ครูในปัจจุบัน ข้อสังเกตจากบทความนี้ก็คือ ความเป็นครู นั้น แยกไม่ออกจากการสอน

ปัญหาเกี่ยวกับหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา สุนน อมรวิวัฒน์ ได้เสนอผลวิจัยเรื่อง นานาทศนะต่อหัวใจพระพุทธศาสนา เอกสารฉบับนี้รวบรวมสำนวนต่าง ๆ จากการประกวดการแต่งหนังสือธรรมเรื่อง หัวใจพระพุทธศาสนา แล้วนำมาจัดประเภทให้ได้ทราบว่า ผู้ส่งสำนวนเข้าประกวดทั้งหมดมีทัศนะต่อหัวใจพระพุทธศาสนาอย่างไร ผลการวิจัยปรากฏว่า ในบรรดาเรื่อง หัวใจพระพุทธศาสนา ที่ส่งเข้าประกวดทั้งสิ้น 227 สำนวน นั้น ทัศนะของผู้แต่งต่อหัวใจพระพุทธศาสนา มีจุดเน้นที่แตกต่างกัน ผู้แต่งเรื่องหนึ่ง ๆ ได้เสนอสาระที่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาไว้หลายประเด็น ข้อธรรมที่มีความถี่สูงสุด (127) ว่าเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค มีการกล่าวถึงอริยสัจโดยเน้นมรรคมีองค์ 8 รวม 93 สำนวน และเน้นมรรคมีองค์ 8 ว่าเป็นมัชฌิมาปฏิปทา 32 สำนวน ที่มีรวมถี่รองลงมา (138 สำนวน) คือ

โอวาทปาฏิโมกข์ ตอนที่ว่าด้วย การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำแต่ความดี และการทำจิตของตนให้สะอาดบริสุทธิ์ ต่อจากนั้นคือ ข้อธรรมที่ว่าด้วย ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) 106 สำนวน พระนิพพานและการดับทุกข์ ทั้งสิ้น 64 สำนวน ปฏิจจสมุปบาท 44 สำนวน พระรัตนตรัย 33 สำนวน กฏแห่งกรรม 33 สำนวน คาถาพระอัสนัย 22 สำนวน มงคล 38 ประการ 17 สำนวน และปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ 10 สำนวน (สุนน อมรวิวัฒน์ 2530 : 3) จากสำนวนเหล่านี้ สุนน อมรวิวัฒน์ สรุปว่า

ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น อาจสรุปได้ 2 อย่าง คือ

1. แสดงหลักความจริง ตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ เพื่อนำมาปฏิบัติในชีวิต
2. แสดงหลักปฏิบัติตามแนวทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา เป็นหลักการครองชีวิตของผู้อบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิต ไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จ คือความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้

หัวใจพระพุทธศาสนาครอบคลุมลักษณะ 2 ประการ ดังกล่าวข้างต้น หลักธรรมที่เรียกว่า เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ปฏิจจสมุปบาท ไตรลักษณ์ อริยสัจ ไตรสิกขา และโอวาทปาฏิโมกข์ ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาท และไตรลักษณ์ นั้น เป็นไปตามลักษณะ ประการแรก คือ แสดงหลักความจริงตามแนวเหตุผลบริสุทธิ์ตามกระบวนการของธรรมชาติ อันที่จริง ทั้งสองนั้นเป็นกฎอันเดียวกัน แต่แสดงคนละแง่ ส่วนอริยสัจ ไตรสิกขา และโอวาทปาฏิโมกข์ เป็นไปตามลักษณะประการที่ 2 คือ เป็นหลักปฏิบัติ หลักธรรมทั้ง 5 นี้ มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทนั้น ก็คือ อริยสัจ คือ แสดงรายละเอียดว่าทุกข์เกิดและดับอย่างไร มีทั้งสายเกิด (สมุทัยวาร) และสายดับ (นิโรธวาร) และมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นอริยสัจข้อ 4 นั้น ก็จัดลงในไตรสิกขา คือ เป็นการปฏิบัติของไตรสิกขานั้นเอง และมรรคมีองค์ 8 กับไตรสิกขา นั้น อาจสรุปย่อได้เป็นโอวาทปาฏิโมกข์ (สุนน อมรวิวัฒน์ 2530 : 36)

สำนวนที่มีทัศนะว่า หัวใจพระพุทธศาสนา คือ อริยสัจ นั้น ส่วนใหญ่ อธิบายเรื่องทุกข์ตามความหมายของสภาวะที่ไม่พึงประสงค์ของชีวิต และอธิบาย

ความหมายของทุกข์ในไตรลักษณ์ครอบคลุม อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ควบคู่กันไป ส่วนการอธิบายทุกข์ เหตุแห่งทุกข์นั้น เน้นที่ตัวต้นเหตุ และอกุศลมูล อันสรุปได้ เป็น ความโลภ ความโกรธ และความหลง รวมไปถึงการขาดสติไม่ใช้ปัญญา มีผู้แต่งจำนวนน้อยที่อธิบายความหมายของนิโรธ นอกเหนือไปจากคำนิยามเป็นภาวะแห่งการดับทุกข์ คือ สภาพของความว่าง สว่าง สงบ และเป็นอิสระ การอธิบายอริจลัจจข้อสุดท้าย คือ มรรค นั้น ผู้แต่งทุกคนได้เขียนอธิบายมรรคมีองค์ 8 อย่างละเอียด เน้นแนวปฏิบัติตนตามวิถีที่ชอบ เพื่อความดับทุกข์สิ้นเชิง ผู้แต่งหลายคนได้สรุป มรรคมีองค์ 8 ลงที่ คีล สมาธิ ปัญญา และยึดถือตามความพอเหมาะพอควรแก่ชีวิต (คือ เป็นทางสายกลาง)

แต่ละสำนวนจะมีจุดเน้นแตกต่างกัน แต่แนวคิดที่ชัดเจน คือ ลักษณะของการผสมผสานต่อเนื่องเป็นหนึ่งเดียวของพุทธธรรมหลักต่าง ๆ คือ ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวถึงหลักของไตรสิกขา (คือ คีล สมาธิ ปัญญา) หลักของไตรลักษณ์ (คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) หรือหลักอริยสัจ ล้วนแต่เป็นกฎเกณฑ์ของการฝึกหัดอบรมตนให้รู้แจ้งเห็นจริงในสาเหตุและลักษณะของความทุกข์ สภาพของการดับทุกข์ และแนวทางของการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์ทั้งสิ้น ความสำเร็จของการปฏิบัติธรรมปรากฏชัดในตัวผู้ปฏิบัติทั้งกาย วาจา ใจ เป็นบุคลิกภาพของผู้ปฏิบัติธรรมที่สงบสำรวม แจ่มใส วาจาที่ไพเราะและสร้างประโยชน์ และจิตที่คลายจากความยึดมั่นถือมั่น ปลอดโปร่งโล่งเบา สะอาด สงบ สง่า สว่าง และเกษม (สุมน อมรวิวัฒน์ 2530 : 38)

ผู้แต่งหลายท่านได้เชื่อมโยง อริยสัจ กับ ไตรสิกขา โดยจัดกลุ่มของมรรคมีองค์ 8 ว่า

คีล	ประกอบด้วย	สัมมาวาจา	สัมมากัมมันตะ	สัมมาอาชีวะ
สมาธิ	ประกอบด้วย	สัมมาวายามะ	สัมมาสมาธิ	สัมมาสติ
ปัญญา	ประกอบด้วย	สัมมาทิฐิ	สัมมาสังกัปปะ	

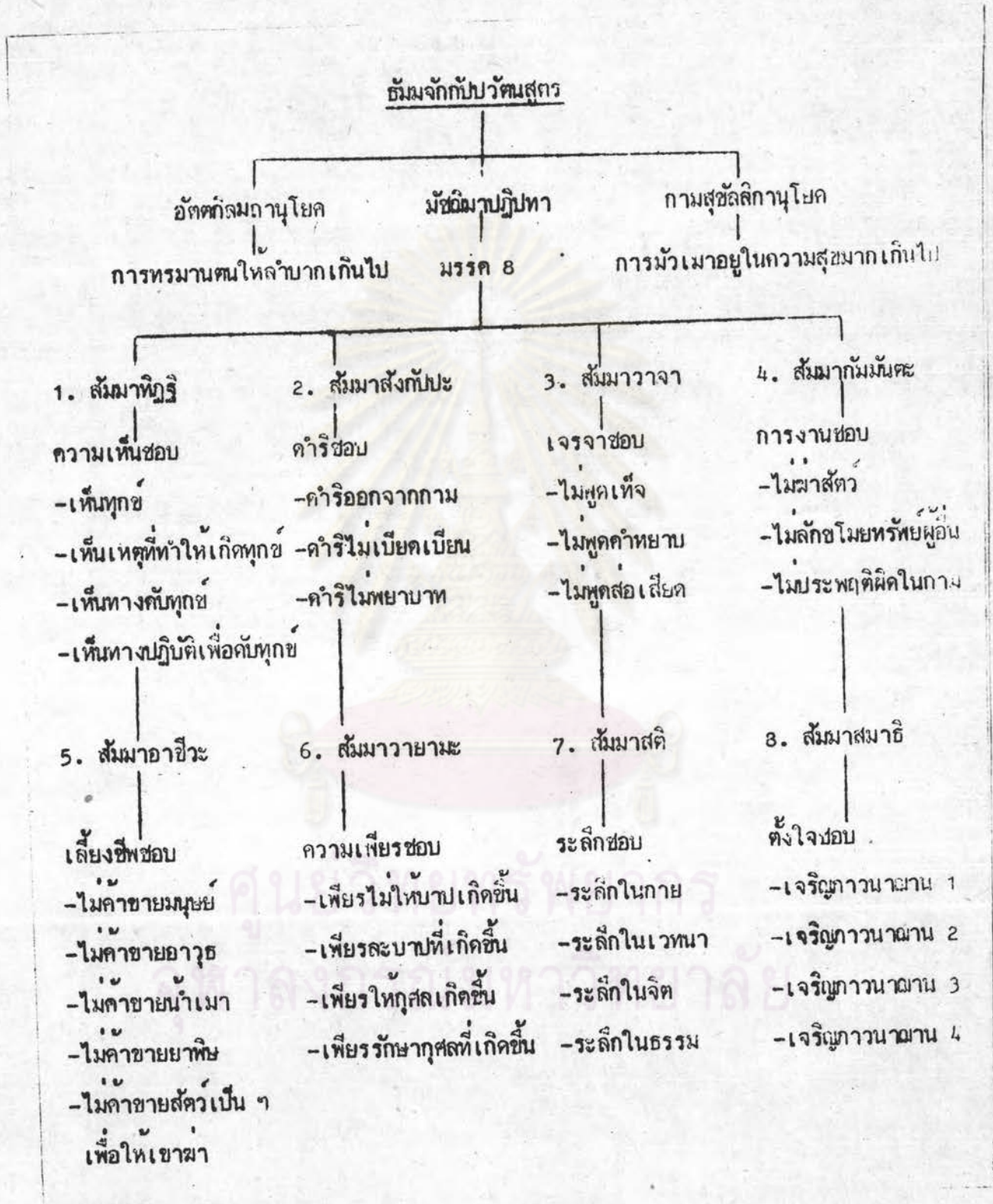
หากจะพิจารณาไตรสิกขา คือ คีล สมาธิ ปัญญา และโอวาทปาฏิโมกข์ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำความดีให้ถึงพร้อม การทำจิตตนให้บริสุทธิ์ จะเห็นว่า มีความสัมพันธ์สอดคล้องกัน แต่ก็มีได้แบ่งแยกตัดทอนเป็นข้อต่อเลยก็เดียว หากใช้ไตรสิกขาเป็นหลักในการวิเคราะห์ อาจกล่าวได้ว่า สามข้อแรก

ของวิสุทธิ 7 อันได้แก่ สิววิสุทธิ (ความหมจดจ่ดแห่งศีล คือ การรักษาศีลตาม
 ภูมิขั้นของตนให้บริสุทธิ์ และเป็นไปเพื่อสมาธิ) จิตตวิสุทธิ (ความหมจดจ่ดแห่งจิต
 คือ ผิดอบรมจิต จนบังเกิดสมาธิ) และทิวฐิวิสุทธิ (ความหมจดจ่ดแห่งทิวฐิ คือ
 ความรู้ ความเข้าใจ มองเห็นนามรูปตามสภาวะที่เป็นจริง ไม่หลงผิด ส่วนข้อที่
 4 - 7 ของวิสุทธิ 7 นั้น ก็ล้วนแต่เน้นความหมจดจ่ดของศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งสิ้น
 และที่เด่นชัดก็คือ สภาวะทางปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงในอริจสัจ นั้นเอง ส่วนผู้แต่ง
 ที่เสนอทัศนะแนวไตรสิกขา ได้เน้นเพิ่มเติมว่า หัวใจของพระพุทศศาสนา คือ
 การปฏิบัติ การฝึกหัดอบรมตนให้พ้นจากความทุกข์

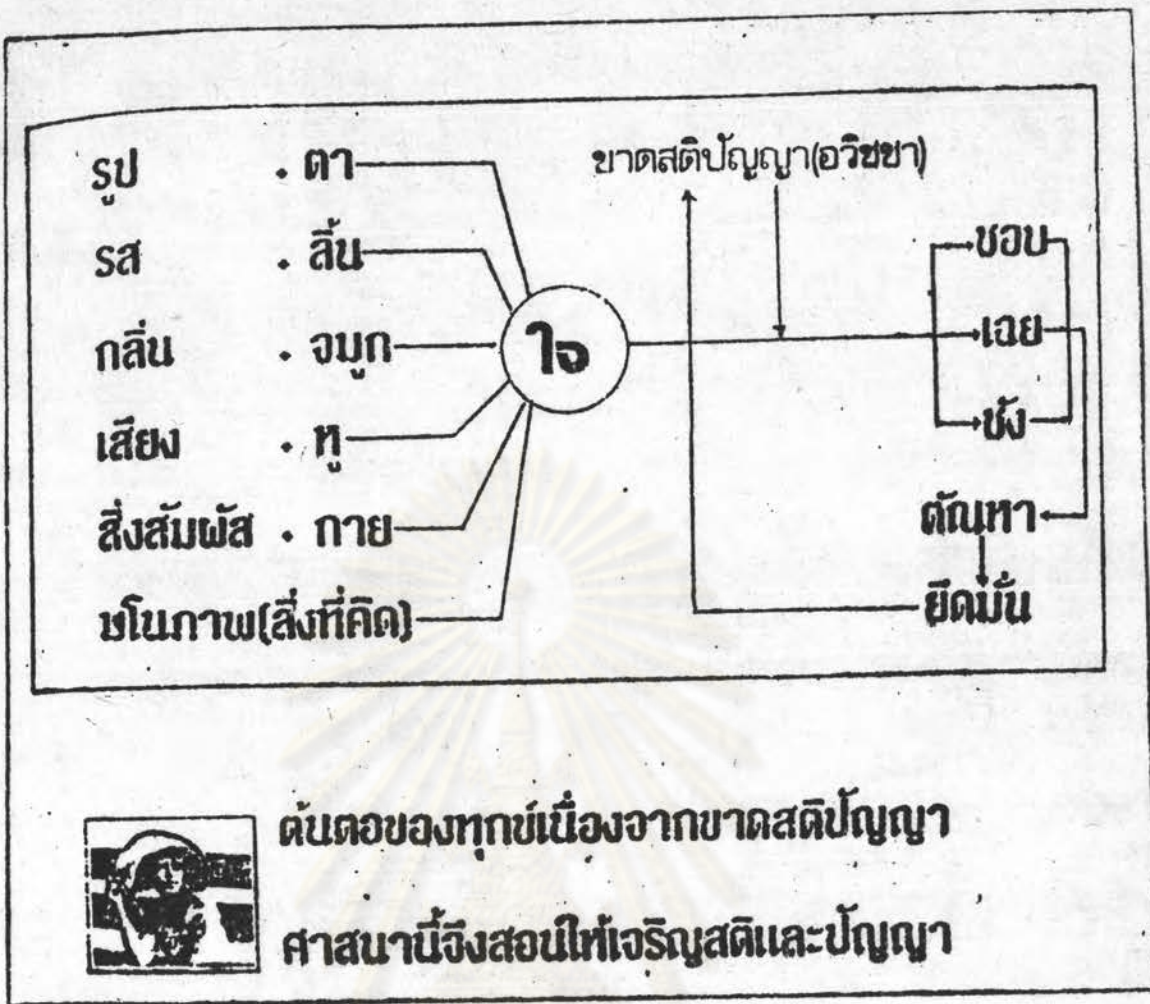
เฉพาะสำนวนที่ได้รับรางวัลชนะเลิศนั้น เน้นว่า ถึงแม้จะมีผู้เข้าใจ
 หัวใจพระพุทศศาสนาแตกต่างกันไป เช่น เห็นว่าเป็นการเว้นชั้ว ทำความดี
 กระทำจิตใจให้ผ่องแผ้ว หรือการปรารภนา นิพพาน หรือแนวทางของศีล สมาธิ
 ปัญญา ทัศนะที่แตกต่างกันดังกล่าวนั้น ล้วนมุ่งไปสู่การปฏิบัติธรรมทั้งสิ้น ดังนั้น
 การปฏิบัติธรรม คือ หัวใจของพระพุทศศาสนา (สุนน อมรวินันต์ 2530 : 74)

นอกจากนี้ เอกสารฉบับนี้ มีแผนผังแสดงหัวใจพระพุทศศาสนาในหลาย
 ลักษณะที่น่าสนใจ ดังนี้

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

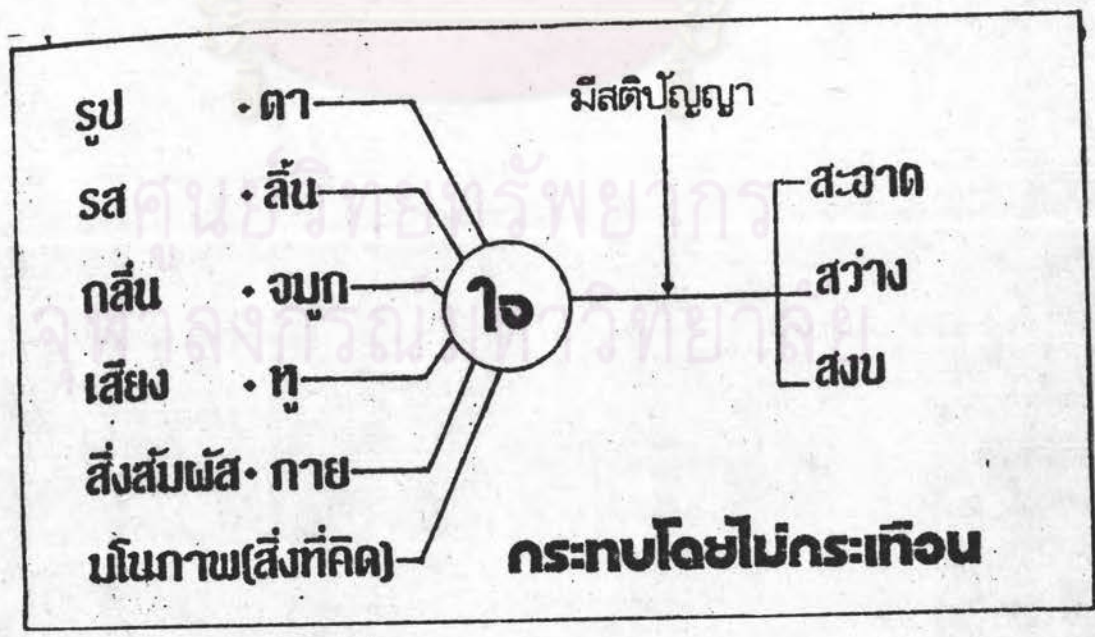

แผนภูมิ 2 กงล้อแห่งธรรมในพระพุทธศาสนา
 (สุนทร อมรวิวัฒน์ 2530 : 32)

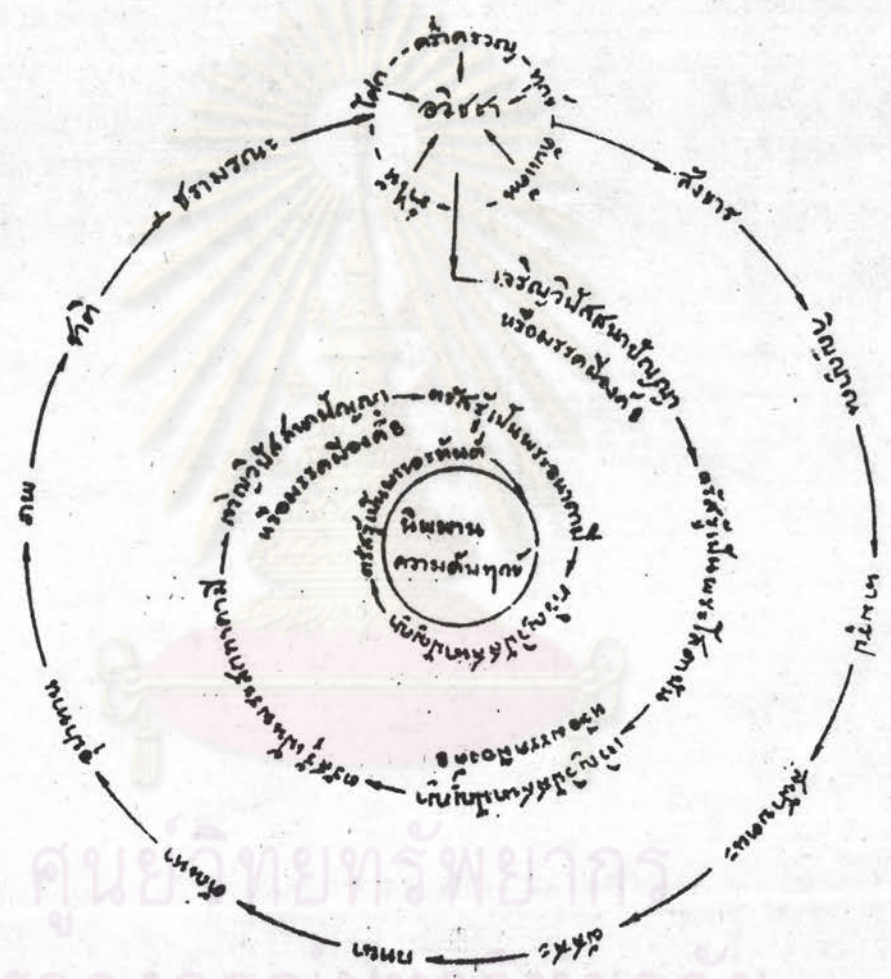

ต้นตอของทุกข์เนื่องจากชาติสติปัญญา
ศาสนานี้จึงสอนให้เจริญสติและปัญญา

แผนภูมิ ๑ การรับรู้อย่างชาติสติ

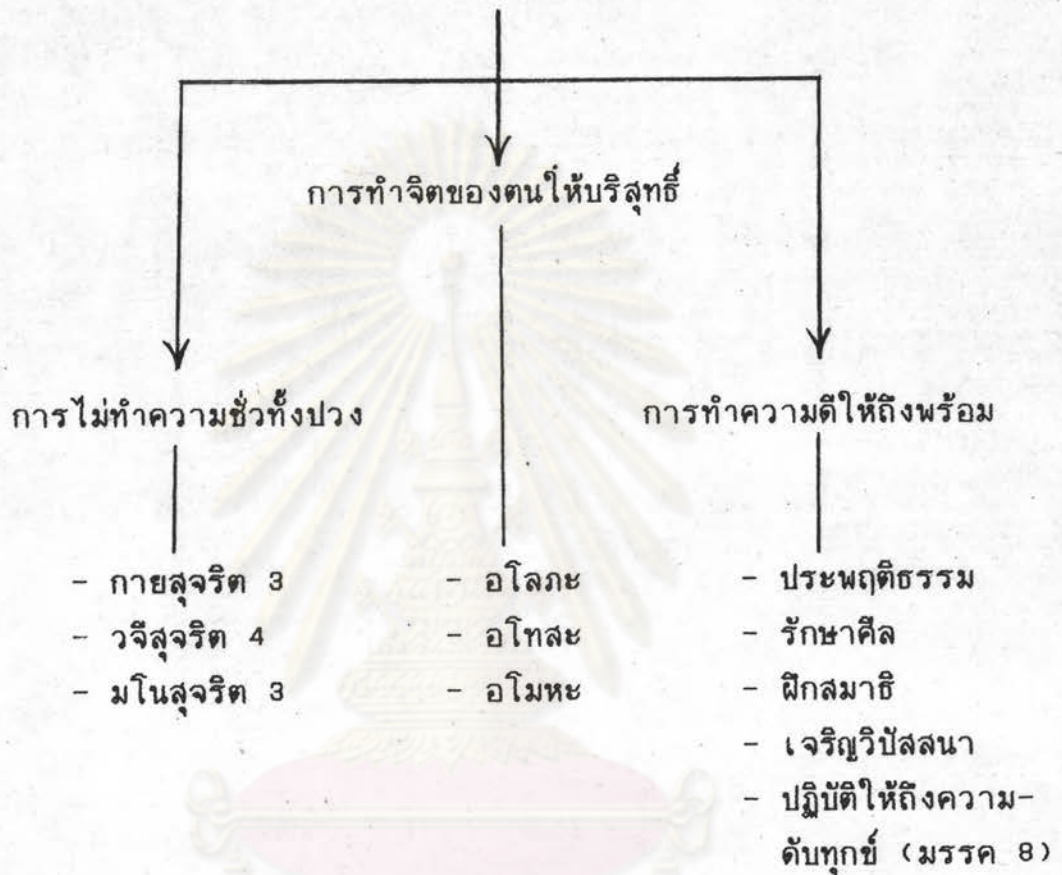
แผนภูมิ 4 การรับรู้อย่างมิตติ (สุนน อมรวิวัฒน์ 2530 : 26)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิ 5 ปฏิจจสมุปบาทกับนิพพาน (สุนน อมรวิวัฒน์ 2530 : 34)

หัวใจพระพุทธศาสนา

แผนภูมิ 6 โอวาทปฏิบัติโมกข์ (ธรรมหลักในพระพุทธศาสนา)

(สุนน อมรวิวัฒน์ 2530 : 24)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเทียบเคียงลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างไตรสิกขา โอวาทปาฏิโมกข์
และมัชฌิมาปฏิปทา

ไตรสิกขา	โอวาทปาฏิโมกข์ (หัวใจพระพุทธศาสนา)	มัชฌิมาปฏิปทา (ข้อปฏิบัติสายกลาง)
ศีล	การไม่กระทำความชั่วทั้งปวง (สพฺพปาปสฺส อกรณํ)	สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ
สมาธิ	การบำเพ็ญความดีให้เพียงพร้อม (กุสลสฺสุปสมปทา)	สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ
ปัญญา	การทำจิตของตนให้สะอาด บริสุทธิ์ (สจิตตปริโยทปนํ)	สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนภูมิ 7 ความสัมพันธ์ระหว่างธรรมหลักในพระพุทธศาสนา
(สมุน อมรวิวัฒน์ 2530 : 28)

เอกสารนี้ชี้ให้เห็นว่า หลักการสำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ อริยสัจ 4 มรรคมีองค์ 8 โอวาทปาฏิโมกข์ ไตรสิกขา สัทธรรม 3 ปฏิจจนุปบาท ไตรลักษณ์ แม้ว่าจะมีเอกสารเพียงฉบับเดียวที่กล่าวถึงเรื่องนี้ แต่ก็มีข้อเสนอโดยพระราชวรมุนีว่า หลักธรรมที่น่าจะนำมาพัฒนาหลักสูตร ได้แก่ หลักอริยสัจชั้นที่ 5 ปฏิจจนุปบาท ไตรลักษณ์ มัชฌิมาปฏิปทา ไตรสิกขา และโอวาทปาฏิโมกข์ (พระราชวรมุนี 2528 : 183) ที่เสนอไว้ใกล้เคียงกัน นอกจากนี้หลักธรรมเหล่านี้ยังเป็นที่ยอมรับตรงกันว่า เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ได้แก่ หลักธรรมทั้งหลายข้างต้น ข้อเสนอเหล่านี้อาจช่วยเป็นแนวในการเลือกธรรมมาใช้ในการวิเคราะห์ในวิจัยนี้

ปัญหาเกี่ยวกับการสอน ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ เสนอบทความเกี่ยวกับระบบการเรียนการสอนทั้งสิ้น 5 บทความ คือ **วิธีสอนตามชั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ** โดย ศ.ดร. สาโรช บัวศรี **พุทธวิธีในการสอน** โดย นายวสิน อินทสระ **วิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์** โดย รศ. แสง จันทร์งาม **กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์** โดย พท. ประसार ทองภักดี และ **ระบบการเรียนการสอนแบบสืบสวนตามแนวพุทธศาสตร์** โดย ผศ.ดร. วีรยุทธ วิเชียรโชติ

วิธีสอนตามชั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ เป็นการตอบคำถามว่า วิธีการทางการศึกษาคืออะไร วิธีสอนนี้ ประยุกต์แบบอนุโลมและปรุ้งแต่งมาจากกิจในอริยสัจ

กิจในอริยสัจ

วิธีสอนตามชั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ

1. การกำหนดรู้ปัญหา (ทุกข์)	1) ครูช่วยนักเรียนให้ได้พิจารณาปัญหาด้วยตนเอง และกำหนดขอบเขตของปัญหา
2. ละสมุทัย	2) ครูช่วยนักเรียนได้พิจารณาสาเหตุของปัญหา ทำความเข้าใจแนวทางแก้ปัญหว่าต้องกำจัดต้นตอของปัญหา และกำหนดสิ่งที่จะต้องกระทำในการแก้ปัญหาดังกล่าวเป็นข้อ ๆ

กิจในอริยสัจ

วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ

3. ทำนิโรธให้แจ้ง หรือ
ให้บรรลู่	3) ให้นักเรียน ได้ทดลองด้วยตนเอง ตามสิ่งที่กำหนดว่าต้องกระทำในข้อ 2) แล้วบันทึกผลการทดลองแต่ละอย่าง
4. มรรคต้องทำให้มี	4) วิเคราะห์ผลการทดลองในข้อ 3 ว่า การกระทำใดแก้ปัญหาได้ วิธีใดแก้ปัญหาไม่ได้ การกระทำใด ที่ไม่ชัดเจนว่า แก้ปัญหาได้ สรุปการกระทำที่ได้ผลนั้นไว้เป็นข้อ ๆ หรือเป็นระบบ หรือเป็นแนวทางปฏิบัติ แล้วให้ลงมือกระทำ หรือปฏิบัติอย่างเต็มที่ตามแนวทางนั้นโดยทั่วกัน

วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของอริยสัจ ผู้เสนอเสนอเป็นวิธีสอนแม่บท โดยยกตัวอย่างเปรียบเทียบว่า ยุโรปในสมัยก่อนมีวิธีการสอนตามขั้นทั้ง 5 ของแฮร์บาต สหรัฐอเมริกาในยุคถัดมา ก็มีวิธีสอนแบบวิทยาศาสตร์ ซึ่งไทยรับมาใช้ทั้งสองวิธี แต่จริงไทยเรามีวิธีสอนแม่บทที่สำคัญอยู่ในมือแล้ว คือ ขั้นตอนของอริยสัจ แต่ได้มองข้ามไปเสีย

ในบทความเรื่อง พุทธวิธีในการสอน วศิน อินทสระ เสนอว่า พุทธวิธีในการสอน หมายถึง วิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงสอนพุทธบริษัท วิธีที่ทรงสอนนั้นมีมาก แต่ขอเสนอเพียง 5 วิธีก่อน คือ 1) ทรงสอนโดยยืนยันไปข้างเดียว เช่น (สอนว่า) กายทุกจริต วจีทุกจริต และมโนทุกจริต เป็นกิจไม่ควรทำ โดยส่วนเดียว 2) ทรงสอนโดยแยกประเด็นให้ชัดเจน 3) ทรงสอนโดยทรงย้อนถามเสียก่อน 4) ทรงสอนโดยแก้ปัญหาไว้ 5) ทรงสอนโดยอุปมาลักษณะ นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังมีลีลาในการสอนที่ ก) ละมุนละม่อม ข) เข้มงวด

รุนแรง ค) ขอร้องวิงวอน สำหรับจุดมุ่งหมายในการสอนมี 3 ประการ คือ
 1) เพื่อให้ผู้ฟังรู้จักจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น 2) เพื่อให้ผู้ฟังตรงตามแล้วเห็นจริง
 ได้ 3) เพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติ

แสง จันทร์งาม เสนอวิธีสอน ตามแนวพุทธศาสตร์ โดยเกริ่นว่า
 การศึกษา คือ กระบวนการเรียนรู้ความจริงระดับต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
 ไปในทางที่ดีในตัวผู้รู้เอง ในคนอื่น และในสิ่งแวดล้อม การศึกษาในพระ-
 พุทธศาสนาประกอบด้วย 3 ขั้นตอนเสมอ คือ

1. ปรียัติ การศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ความจริงเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ
 4 เรื่อง คือ

- 1.1 เรื่องของโลกและจักรวาล
- 1.2 เรื่องของชีวิต (ชีวิตคืออะไร ประกอบด้วยอะไร ฯลฯ)
- 1.3 เรื่องของเป้าหมายสูงสุดของชีวิต
- 1.4 เรื่องของทางปฏิบัติเพื่อไปสู่เป้าหมายสูงสุดนั้น

2. ปฏิบัติ หมายถึง การตัดกาย วาจา ใจ ของตนตามหลักการ
 ศึกษามาแล้ว ตัดกาย วาจาด้วยศีล ตัดจิตใจด้วยสมาธิและปัญญา

3. ปฏิเวธ หมายถึง ความรู้ระดับสูงที่เกิดขึ้นจนเกิดการเปลี่ยนแปลง
 ให้ดีขึ้นในตัวผู้รู้

สำหรับเรื่องของความรู้ นั้น ผู้เสนอกล่าวว่าพระพุทธศาสนาแบ่งความรู้
 ของคนออกเป็น 3 ระดับ 3 ประเภท คือ

ก. ความรู้ระดับวิญาณ หมายถึง การรับรู้อารมณ์ 6 ทางอายตนะ
 6 เป็นความรู้ระดับการรับรู้ ที่ปรากฏทางทวารนั้น ๆ ชั่วประเดี้ยวเดี้ยวแล้วก็
 ดับไป แต่การเกิดดับต่อเนื่องกันรวดเร็ว เราจึงรู้ว่าเรารับรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็น
 ช่วงยาว ๆ

ข. ความรู้ระดับปัญญา หมายถึง การล่วงรู้ถึงคุณลักษณะต่าง ๆ ของ
 อารมณ์นั้น ๆ รู้รายละเอียดต่าง ๆ ของอารมณ์นั้น สัญญาเกิดขึ้นต่อจากวิญาณ
 โดยอาศัยการระลึก (อนุสสติ)

ค. ความรู้ระดับปัญญาหรือญาณ หมายถึง ความรู้ที่ได้จากการ-
 พิจารณาหาเหตุผล การทดสอบทดลอง เรื่องต่าง ๆ จนสามารถเข้าใจความจริง

ที่แท้จริงในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่เรื่องธรรมดาสามัญอันเป็นโลกีย์ธรรม ไปจนถึง
เรื่องโลกุตตรธรรม

ความรู้ระดับวิญญานและสัญญา เป็นสิ่งที่เป็นไปเองตามกระบวนการ-
ธรรมชาติ ส่วนความรู้ระดับปัญญา เป็นสิ่งที่ต้องฝึกฝนอบรมจึงเกิดขึ้นได้

ครูที่ดีตามหลักพุทธศาสตร์ ตามข้อเสนอของ แสง จันทร์งาม ควร
มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต ไม่ถือตัวหรือหยิ่งยโส มีความอดทน มีความยุติ-
ธรรมไม่เห็นแก่หน้า มีความรอบคอบ มีความประพฤติน่าเคารพ และรู้จักภูมิปัญญา
ของผู้เรียน และพระพุทธเจ้าทรงใช้การสอน 3 แบบ คือ แบบอิทธิปาฏิหาริย์
แบบอาเทศนาปาฏิหาริย์ (การดักใจ ซึ่งมี 2 วิธีด้วยกัน คือ สอนด้วยคำพูดสั้น ๆ
แต่กินใจ และสอนด้วยการไม่พูด แต่ให้ลงมือกระทำให้รู้เอง) และแบบอนุสาสนีย-
ปาฏิหาริย์ (บรรยาย) ผู้เสนอขยายความวิธีหลังนี้ว่า ประสบความสำเร็จเพราะ
พระพุทธเจ้าทรงสำรวจความพร้อมของผู้เรียนก่อน แล้วเลือกสอนตามจริต สติ
ปัญญา และภูมิหลังของบุคคล

ส่วน กลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ โดย พ.ท. ประสาร ทองภักดี
นั้น เป็นข้อเสนอที่ปรับจากแนวคิดที่เคยเสนอไว้ในหนังสือเรื่อง พุทธวิธีสอน
โดยในบทความนี้เสนอว่า การสอนตามแนวพุทธศาสตร์อาจแบ่งเป็น 2 ลักษณะ
คือ ศิลปวิธี และกลวิธี การสอนในลักษณะศิลปวิธี หมายถึง การสอนที่ทำให้ผู้ฟัง
ได้รับรสใน 4 ลักษณะ ต่อไปนี้

1. สอนให้รู้แจ้งเห็นจริงด้วยใจเหมือนตาเห็น
2. ชักชวนให้ปฏิบัติตาม
3. เร้าใจผู้ฟังให้มีความกล้าหาญในการปฏิบัติตามนั้น
4. ให้ผู้ฟังมีใจร่าเริง แจ่มใส ชุ่มชื้น ในการฟังและปฏิบัติตาม

ส่วนกลวิธีสอนตามแนวพุทธศาสตร์ อาจแยกได้เป็น 8 อย่าง คือ

1. รู้จักบุคคลที่สอนว่ามีพื้นเพจิตใจอย่างไร
2. เลือกธรรมสอนให้เหมาะกับบุคคล
3. สอนจากรูปธรรมไปยังนามธรรม เช่น สอนเรื่องรูปก่อน แล้วจึง

สอนเรื่องนาม

4. สอนจากสิ่งที่เห็นได้ง่ายไปยังสิ่งที่เห็นได้ยาก เช่น สอนอันตรารายของกาม จากอันตรารายของหลุมเพลิง
5. สอนจากสิ่งที่รู้อยู่แล้วไปยังสิ่งที่ยังไม่รู้ เช่น สอนเรื่องทุกข์ก่อนจึงสอนสมุทัย
6. สอนด้วยอุปมาอุปไมย
7. สอนด้วยอุปกรณ์การสอน คือ ใช้เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ใช้ภาพนิมิตรใช้วิธีทดลองด้วยตนเอง
8. สอนด้วยการทำตัวให้เป็นตัวอย่าง

ผู้เสนอสรุปว่า กลวิธีสอนเหล่านี้จะมีผลสำคัญประการหนึ่ง คือ จะทำให้ผู้รับคำสอนรู้จักสอนตัวเองให้ฉลาดขึ้น ให้รู้จักแก้ปัญหาชีวิต แต่คำสอนของพระพุทธเจ้าจะสำเร็จผลจริงหรือไม่ นั้น ขึ้นอยู่กับการลงมือปฏิบัติของผู้รับคำสอน สิ่งเหล่านี้ น่าจะสอดคล้องกับความมุ่งหมายสำคัญในการศึกษาปัจจุบันที่มุ่งให้คนคิด-เป็นทำเป็นและแก้ปัญหาเป็น

ส่วนพุทธวิธีสอน โดยผู้เสนอคนเดียวนี้มีข้อเสนอนอกเหนือจากบทความข้างต้นว่า ความมุ่งหมายในการสอนของพระพุทธเจ้า คือ เพื่อให้ทุกคนรู้จักสอนตนเองให้พันทุกข์ ไตรสิกขาเป็นหลักการศึกษ สัทธิธรรม 3 (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวช) เป็นองค์ศึกษา ส่วนหลักสูตรแบ่งเป็น 2 สาย คือ สายที่มุ่งสอนให้เป็นคนดีในโลกนี้ และสายที่มุ่งสอนให้คนพ้นจากโลก และพระพุทธเจ้าทรงมีหลักการสอน 3 แนวทาง คือ สอนอย่างมีเหตุผล สอนเท่าที่ควรรู้ สอนอย่างรับรองผลสุดท้าย ตำรามีอยู่ 9 ประเภท คือ เรื่องราวเป็นชุด บทกวี บทขับร้อง บทร้อยแก้ว บทกลอน ๗ คติพจน์หรือคำขวัญ หลักการนิทานที่มีอยู่เดิม ปรากฏการณ์ที่น่าอัศจรรย์ การตอบกระทู้ถาม (นวัจนศาสตร์)

ข้อเขียนทั้งสองนี้ เป็นความพยายามอธิบายการศึกษาโดยนำหลักธรรมและวิธีการในพระพุทธศาสนา มาเทียบเคียงกับระบบการศึกษาในปัจจุบัน การเทียบเคียงนี้ยังทำได้ไม่สนิทนัก อย่างไรก็ตาม ผลงานนี้ช่วยให้มองเห็นพระพุทธศาสนาในฐานะการศึกษาได้แนวหนึ่ง

สำหรับ ระบบการสอนแบบสืบสวนสอบสวนตามแนวพุทธศาสตร์ นั้น
 ผศ.ดร. วีรยุทธ วิเชียรโชติ เสนอว่า กระบวนวิธีวิทยาศาสตร์นั้น มีทั้งทาง
 โลกและทางธรรม กระบวนวิธีวิทยาศาสตร์ทางโลก ได้แก่ วิธีการทางวิทยา-
 ดังที่ทราบกันทั่วไป ส่วนกระบวนวิธีการวิทยาศาสตร์ทางธรรมก็คือ วิธีแห่งอริยสัจ
 4 การสืบสวน - สอบสวน เป็นวิธีการที่ใช้ทั้งกระบวนวิธีวิทยาศาสตร์ทั้งทาง
 โลกและทางธรรมควบคู่กันไป การเรียนการสอนแบบสืบสวน - สอบสวน คือ
 การพัฒนาบุคคลและสังคมให้มีความสุข ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม เพื่อ
 พัฒนาให้ผู้เรียนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น เน้นจริยนิสัย และมีทักษะการอยู่-
 ร่วมกันแบบอารยประชาธิปไตย หลักการพื้นฐานของการเรียนการสอนแบบนี้
 ได้แก่ 1) หลักการแสวงหาความรู้ด้วยคำถาม 2) หลักการเรียนรู้และค้นกฎ-
 เกณฑ์ด้วยตนเอง 3) หลักการเรียนรู้จากปัญหา 4) หลักการแก้ปัญหาด้วยวิธี
 วิทยาศาสตร์ ทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ 5) หลักการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี
 6) หลักการอยู่ร่วมกันแบบ อารยประชาธิปไตย 7) หลักการควบคุมสิ่งแวดล้อม
 ทั้งภายในและภายนอก ขั้นตอนการสอนแบบนี้ คือ 1) ส. สังเกตละครปริศนา
 ชั้นนี้เทียบได้กับขั้นทุกข์ในอริยสัจ 4 2) อ. อธิบายชั้นนี้เทียบได้กับขั้นสมุทัย
 3) ท. ทำนายและทดลอง เทียบได้กับขั้นนิโรธ 4) ค. ควบคุมและคิดสร้าง
 สรรค์ เทียบได้กับขั้นมรรค

ข้อเสนอในบทความนี้ เป็นการประยุกต์เทียบเคียงกับการสอนตามขั้น
 ทั้งสี่ของอริยสัจที่ ดร.สาโรช บัวศรี เสนอไว้ โดยที่การสอนตามขั้นทั้งสี่ของ
 อริยสัจ ก็ปรับโดยเทียบเคียงอริยสัจ 4 กับกระบวนวิธีการทางวิทยาศาสตร์มาก่อน
 แล้ว ทั้งนี้ การเรียนการสอนแบบสืบสวนเดิมนั้น มีลำดับขั้นของการตั้งคำถามอยู่
 5 ขั้น คือ 1) สน. สังกัปแนวหน้า 2) ส. สังเกต 3) อ. อธิบาย 4) ท.
 ทำนาย 5) ค. ควบคุม

การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ โดย สุมณ อมรวิวัฒน์
 หนังสือนี้นำเสนอเป็น 6 บท คือ 1) พระบรมศาสดา : ครูผู้ยิ่งใหญ่ของโลก
 2) การศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา 3) กระบวนการพัฒนามนุษย์ :
 ไตรสิกขา 4) กระบวนการพัฒนาปัญญา 5) พุทธวิธีสอนโดยสร้างศรัทธาและ
 โยนิโสมนสิการ 6) กระบวนกาเผยแผ่สถานการณ์และการแก้ปัญหาตามแนวพุทธ-
 วิธี ผู้เขียนได้กล่าวไว้ในคำนำว่า "ข้าพเจ้าได้นำหลักพุทธธรรมมาจับกับหลัก-

การทางครุศาสตร์ แล้วเขียนบทความทางการศึกษาอยู่หลายเรื่อง ประกอบกับได้เคยทดลองสอนวิชาศีลธรรม โดยนำหลักไตรสิกขามาใช้สอนในโรงเรียนเป็นเวลา 7 ปี ข้าพเจ้าคิดว่ายังมีสาระทางพุทธธรรมที่นักการศึกษาจะสามารถนำมาใช้ในการจัดการศึกษาเพื่อชีวิตที่ดีอยู่อีกเป็นอันมาก... เมื่อได้ศึกษาข้อธรรมบางหัวข้ออย่างละเอียดลึกซึ้งแล้ว ข้าพเจ้าได้พบแง่คิดมากมาย... ซึ่งมีนักการศึกษาสามารถนำทฤษฎีทางครุศาสตร์มาเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์และนำมาใช้สำหรับจัดการเรียนการสอนในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี" (สุนน อมรรวิวัฒน์ 2530 : คำนำ)

ผู้เขียนมุ่งปูพื้นฐานเกี่ยวกับลักษณะของกระบวนการศึกษาที่แท้เพื่อชีวิตที่สมบูรณ์ตามนัยของพระพุทธศาสนา แล้วนำเข้าสู่กระบวนการพัฒนามนุษย์ กระบวนการพัฒนาปัญญา กระบวนการสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ และการนำหลักของศรัทธากับโยนิโสมนสิการมาประยุกต์ใช้ในการจัดการเรียนการสอนในปัจจุบัน บทแรก ผู้เขียนได้ปูพื้นให้เห็นคุณลักษณะของพระพุทธเจ้าในฐานะครูผู้ยิ่งใหญ่ของโลก โดยประมวลจากคำกล่าวของผู้รู้ต่าง ๆ และบทสรรเสริญพุทธคุณ มีใจความว่า พระพุทธเจ้ามีพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระกรุณาธิคุณ พระองค์มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการสอน โดยกำหนดประโยชน์ที่เป็นผลของการสอนอยู่ 3 ระดับ คือ

ประโยชน์ในปัจจุบัน

ประโยชน์ในภพหน้า

ประโยชน์ในการหลุดพ้นจากชาติภพโดยสิ้นเชิง

บทที่ 2 กล่าวถึง การศึกษาตามนัยแห่งพระพุทธศาสนาว่า วิธีการฝึกหัดอบรมนั้นแต่ละบุคคลต้องเรียนรู้ และฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง เริ่มตั้งแต่ฝึกหัดควบคุมกายและวาจาให้ตั้งมั่นอยู่ในหลักของศีล การฝึกบังคับจิตใจให้สามารถและเจริญจนเกิดสมาธิ มีความสงบเย็น จนถึงการใช้ปัญญาให้เกิดความเห็นชอบ และการกระทำชอบ เพื่อสามารถหลุดพ้นจากอกุศลธรรม ได้พบอิสรภาพทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ สาระสำคัญของการศึกษาครอบคลุมขั้นตอนและองค์แห่งความรู้แจ้ง 3 ประการ คือ

- 1) ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการฟัง การอ่าน การคิดถึงความหมาย
- 2) การปฏิบัติไตรสิกขา คือ การฝึกหัดอบรมควบคุมกายและวาจา การฝึกหัดอบรมให้จิตและความคิดมีความแน่วแน่ และ การฝึกหัดอบรมให้เกิดความรู้แจ้ง
- 3) ความเข้าใจและคิดวิเคราะห์ถึงผลของข้อ 1 - 2

ความรู้ที่แท้จริงในพระพุทธศาสนา ได้แก่ ญาณ 3 คือ สัจญาณ กิจจ-
ญาณ และกตญาณ อาจแสดงแผนภูมิความรู้และเนื้อหาที่รู้ได้ ดังนี้

	สัจญาณ	กิจจญาณ	กตญาณ
ทุกข์	ยอมรับว่าความทุกข์แห่ง ชีวิตมีอยู่จริง ชีวิตคลุก- เคล้าไปด้วยความทุกข์ จริง	รู้ว่าความทุกข์เป็นสิ่งควร กำหนดรู้ คือควรกำหนด ให้รู้ (ปริยญเษยธรรม)	*รู้ว่าได้กำหนดแล้ว
สมุทัย	ยอมรับว่าสมุทัยคือ ตัณหา เหตุให้เกิดทุกข์จริง	รู้ว่าสมุทัยคือ ตัณหา เป็น สิ่งควรละ (ปะหาตังพะธรรม)	รู้ว่าได้ละแล้ว
นิโรธ	ยอมรับว่านิโรธ คือความ ดับทุกข์มีอยู่จริง ความ- ทุกข์ดับได้จริงโดยผ่าน ทางการดับตัณหา	รู้ว่านิโรธควรทำให้แจ้งขึ้น ในใจ (สัจฉิกาทังพะธรรม)	รู้ว่าได้ทำให้แจ้ง แล้ว
มรรค	ยอมรับว่ามรรคมีองค์ 8 เป็นทางนำไปสู่ความดับ ทุกข์จริง	รู้ว่ามรรคเป็นสิ่งควรอบรม บำเพ็ญให้เกิดมี (ภาเวตังพะธรรม)	*รู้ว่าได้เจริญ อบรมให้เต็มที่

* ผู้รู้หรือยัสัย 4 ที่เรียกว่า รู้จริง รู้แล้วเห็นทุกข์ได้ ต้องรู้ประกอบด้วย
ญาณ 3 อากาโร 12 นี้ ที่คนสามัญรู้นั้นเป็นความจำ ไม่ใช่ความรู้ที่
แท้จริง ยังปฏิบัติตามที่รู้ไม่ได้

แผนภูมิ 8 ความรู้ที่แท้จริงในพระพุทธศาสนา

ส่วนการศึกษาเพื่อล้มมาอาชีพและล้มมาปฏิบัติ นั้น ผู้เขียนเสนอว่า วิเคราะห์ได้จากมรรคมงคล 8 การศึกษาและการจัดการเรียนการสอนทุกระดับ ในปัจจุบันนี้ หากพิจารณาแล้วจะไม่ห่างพ้นจากทฤษฎีธัมมิกัตถประโยชน์ ถ้าการเรียนการสอนนั้นมุ่งพัฒนาชีวิตและสังคม

ในเรื่องกระบวนการศึกษาเพื่อพัฒนามนุษย์ ผู้เขียนกล่าวว่าเป็นหลัก ไตรสิกขา ซึ่งเป็นหลักที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง มีความสืบเนื่องและเป็นเหตุเป็นผลแก่กันและกัน ทั้งยังเป็นหลักวิชาทางการศึกษาที่คงความทันสมัยมาจนทุกวันนี้ สามารถนำหลักสากลมาเปรียบเทียบได้ตลอดกระบวนการศึกษาตามหลักของ ไตรสิกขานี้ มีลักษณะที่เด่นและใช้เป็นทฤษฎีทางการจัดกระบวนการเรียนการสอน ได้ดังนี้

1. ผู้ศึกษาต้องเรียนรู้ด้วยการกระทำ ด้วยการคิด การควบคุมความสำเร็จของการศึกษาแต่ละระดับนั้น ผู้ศึกษาย่อมวัดและรู้ได้ด้วยตนเอง ไม่มีผู้ใดมาประเมินได้
2. ผู้ศึกษาต้องได้รับการแนะนำสั่งสอนจากผู้เป็นกัลยาณมิตรก่อน จากนั้นต้องรู้จักคิด และใช้ปัญญาฝึกฝนไปทีละขั้น
3. การฝึกอบรมนี้ เป็นการฝึกหัดอบรมตนที่เป็นขั้นตอน สืบเนื่องจากรูปธรรมไปหานามธรรม เริ่มจากสิ่งที่ย่างไปสู่สิ่งที่ยาก เรียนลัดไม่ได้ ผู้ที่ศึกษาสำเร็จต้องเป็นผู้ที่มีปัญญาที่กำหนดรู้สภาวะ ลักษณะ กำหนดรู้สามัญลักษณะ และกำหนดรู้ด้วยการละความยึดคิดในสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นโดยสิ้นเชิง
4. เป็นการเรียนเพื่อรู้ รู้เพื่อรู้ลึก รู้ลึกเพื่ออยากจะทำต่อสู ต่อสูเพื่ออิสรภาพ
5. เป็นกระบวนการศึกษาที่มีลักษณะบูรณาการและปัจจัยการ

การศึกษาตามหลักไตรสิกขา เริ่มเกิดขึ้นเมื่อบุคคลเกิดล้มมาทฤษฎี ส่วนล้มมาทฤษฎีนั้น เกิดขึ้นโดยอาศัยปัจจัย 2 ประการ คือ คำแนะนำจากกัลยาณมิตร และโยนิโสมนสิการ (การคิดโดยแยบคาย)

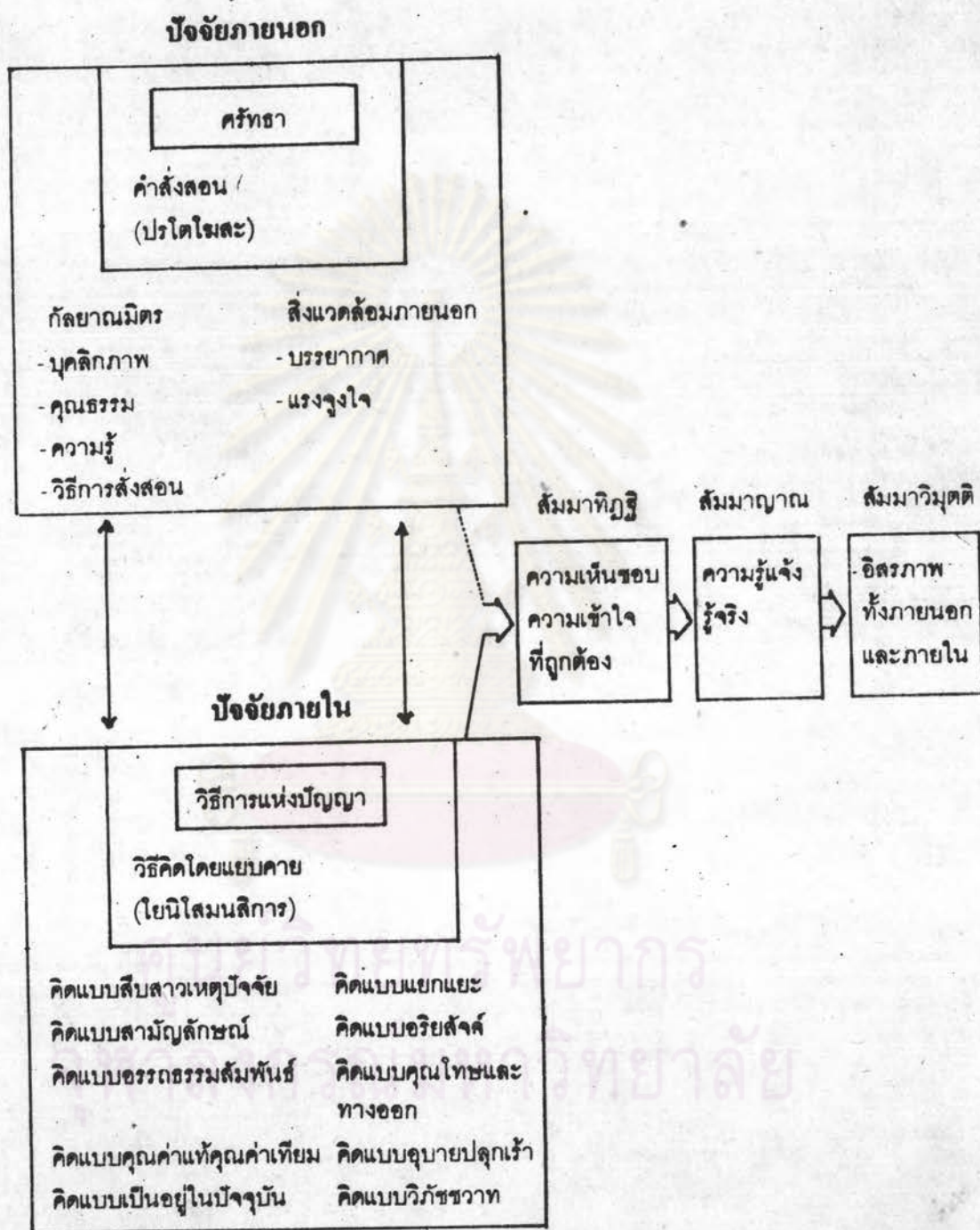
หัวใจของหนังสืออยู่ที่บทที่ 5 ผู้เขียนได้กล่าวถึง พุทธวิธีสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการว่า เริ่มต้นจากหลักการของพระพุทธรศาสนาที่ว่า มนุษย์

ทุกคนทำงานอย่างมีประสิทธิภาพถ้ามีความมั่นใจในตนเอง การเรียนการสอนที่
เริ่มต้นด้วยการสร้างศรัทธา คือ การที่สถานศึกษาต้องคำนึงถึงการจัดปัจจัยภาย-
นอกที่เหนียวแน่น ปลุกเร้าให้เกิดความเชื่อถือและเชื่อมั่นในตัวครูผู้สอน สาระที่
เรียนและวิธีการเรียนว่าจะบังเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตัวผู้ที่ศึกษาเล่าเรียน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้เขียนเสนอระบบการสอนตามพุทธวิธี ดังแผนภูมิต่อไปนี้

ศุมน อมรวิวัฒน์ (๒๕๒๖: ๔-๕)

แผนภูมิ 9 ระบบการสอนตามแนวพุทธวิธี

จากระบบการสอนตามพุทธวิธี กำหนดเป็นขั้นตอนการสอน ดังนี้

1. ขั้นนำ เป็นการสร้างเจตคติที่ดีต่อครู วิธีการเรียน และบทเรียน ประกอบด้วย

- 1.1 การจัดบรรยากาศในชั้นเรียนให้เหมาะสม
 - 1.1.1 เหมาะสมกับระดับของชั้นเรียน
 - 1.1.2 เหมาะสมกับวัยและภูมิหลังของผู้เรียน
 - 1.1.3 เหมาะสมกับการเรียนการสอน
 - 1.1.4 เหมาะสมกับบทเรียนที่สอน
- 1.2 บุคลิกภาพของครูและการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์ โดยครูควรมีบุคลิกภาพที่ดีของการเป็นครู คือ ก) มีบุคลิกภาพทางกาย มีความสะอาด แจ่มใส สงบ และสำรวม ข) เป็นผู้มีความสุขจิตดี ค) มีความมั่นใจในตัวเอง

1.3 การเสนอสิ่งเร้าและแรงจูงใจ มีขั้นตอนดังนี้

- 1.3.1 ใช้สื่อการเรียนการสอนหรืออุปกรณ์และวิธีการต่าง ๆ เพื่อเร้าความสนใจ
- 1.3.2 จัดกิจกรรมขั้นนำที่สนุกสนานสนใจ
- 1.3.3 ให้นักเรียนได้ตรวจสอบความรู้ ความสามารถของตนและได้รับทราบผลทันทีเพื่อเสริมแรง

2. ขั้นสอน

- 2.1 ครูเสนอปัญหาที่เป็นสาระของบทเรียน
- 2.2 ครูแนะแหล่งวิทยาการและแหล่งข้อมูล
- 2.3 นักเรียนฝึกการรวบรวมข้อมูล
- 2.4 จัดกิจกรรมที่เร้าให้เกิดการคิดวิธีต่าง ๆ ตามวิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งผู้เขียนเสนอไว้ 10 วิธี คือ คิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัย คิดแบบคุณโทษและทางออก คิดแบบสามัญลักษณ์ คิดแบบแยกแยะส่วนประกอบ คิดแบบอริยสัจ หรือแบบแก้ปัญหา คิดแบบอรรถสัมพันธ์ คิดแบบคุณค่าแท้-คุณค่าเทียม คิดแบบอุปมาอุปไมยเร้าคุณธรรม คิดแบบเป็นอยู่ในขณะปัจจุบัน คิดแบบวิชชาวา
- 2.5 ฝึกสรุปประเด็น
- 2.6 ดำเนินการเลือกและตัดสินใจ
- 2.7 ฝึกปฏิบัติ เพื่อพิสูจน์ผลการเลือกและตัดสินใจนั้นให้

ประจักษ์จริง

3. ขึ้นสรุป

3.1 ครูและนักเรียนสังเกตวิธีการปฏิบัติ ตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไขให้ปฏิบัติถูกต้อง

3.2 อภิปรายและสอบถามข้อสงสัย

3.3 สรุปผลการปฏิบัติ

3.4 สรุปบทเรียน

3.5 วัดและประเมิน

ได้มีการทดลองสอนจริงด้วยขั้นตอนดังกล่าวนี้ ในการสอนจริยศึกษาแก่นักเรียนชั้นประถมปีที่สาม ปรากฏว่า ความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมของนักเรียนดังกล่าว แตกต่างกับความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมของนักเรียนที่ไม่ได้เรียนด้วยขั้นตอนนี้ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และมีการเรียนรู้เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ .05 อีกเช่นกัน

นอกจากนี้ ผู้เขียนได้เสนอกระบวนการสอนเพื่อสร้างความคิดรวบยอดซึ่งประยุกต์จากแนวการสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ ในแง่การประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการจัดขั้นตอนของกระบวนการสอน ผู้เขียนได้เสนอไว้ 2 แนวทาง คือ 1) จัดขั้นตอนจากหัวข้อธรรมะนั้น ๆ โดยตรง 2) นำธรรมหลายหัวข้อมาจัดขั้นตอนใหม่ในกระบวนการสอน

ในการตอบปัญหาเกี่ยวกับการสอนนี้ ยังมีความพยายามในหลายแนวทาง สุมณ อมรวิวัฒน์ ก็ได้ให้สัมภาษณ์ เรื่อง กระบวนการเรียนการสอนภาษาไทยตามหลักพุทธ (สุมณ อมรวิวัฒน์ อ้างจาก วิไลวรรณ จันทณรงค์ 2529 : 9.) ประมวลได้ว่า การฝึกทักษะภาษาไทยในระดับประถมศึกษา เริ่มต้นด้วยกิจกรรมการพัฒนาสุขุมปัญญา ซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักพุทธธรรมอันมีองค์ประกอบและขั้นตอนที่เหมาะสมยิ่ง เพราะประกอบด้วยการสร้างศรัทธาต่อการเรียน การฝึกหัด-ฝึกปรือ-ฝึกฝน ให้เชี่ยวชาญและคล่องแคล่ว ผู้เรียนต้องได้รับการฝึกให้รู้จักคิดจำแนกแยกแยะ คิด เชื่อมโยงสัมพันธ์และคิดสรุปหลักการ (โยนิโสมนสิการ)

การจัดกระบวนการเรียนการสอน เพื่อให้นักเรียนเป็นผู้คงแก่เรียน จะต้องสร้างเจตคติที่ดีก่อนแล้วจึงฝึกทักษะที่เป็นเครื่องมือของการรวบรวมข่าวสาร ข้อมูล ต่อจากนั้นจึงนำข่าวสารที่ได้มานึกคิดทำความเข้าใจ จัดประเด็นให้ถูกต้องชัดเจนจนเกิดเป็นความรู้ที่สามารถนำไปปฏิบัติได้ นี่เป็นความรู้ระดับ Comprehension แต่การเรียนรู้ที่แท้จริงก้าวต่อไปสู่ interpretation → problem - solving → insight และ enlightenment ตามความสามารถของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน

จากสาระเหล่านี้ ผู้ให้สัมภาษณ์จึงเสนอกระบวนการเรียนการสอนตามหลักพหุสุต 3 ขั้นตอน ต่อไปนี้

1. การสร้างครีธา
 - 1.1 การจัดบรรยากาศของชั้นเรียนให้เหมาะสม
 - 1.2 บุคลิกภาพของครู (ที่ทำตัวเป็นกัลยาณมิตร) และการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์
 - 1.3 การเสนอสิ่งเร้าและการสร้างแรงจูงใจใฝ่รู้
2. การฝึกทักษะภาษาตามหลักพหุสุต
 - 2.1 การฝึกฟัง พูด อ่าน เขียน (พหุสุตตา = learning and practices)
 - 2.2 การฝึกปรือ เพื่อจับประเด็นสาระและจดจำ (ธตา = doing exercise and memorizing)
 - 2.3 การฝึกฝนฝึกการใช้ภาษาให้แคล่วคล่องจัดเจน (วจสาปริจิตา = drill)
 - 2.4 การฝึกคิดพิจารณาจนเข้าใจแจ่มแจ้ง (มนसानุเปกษิตา = comprehension and interpretation) ได้แก่
 - 2.4.1 คิดจำแนกแยกแยะ
 - 2.4.2 คิดเชื่อมโยงสัมพันธ์
 - 2.4.3 คิดสรุปหลักการ
 - 2.5 การฝึกสรุปสาระความรู้เป็นหลักการด้วยความเข้าใจแจ่มแจ้ง และนำไปใช้ได้จริง (ทัญญูญา สุปฏิวิธธา = Conclusion and application) ขั้นตอนนี้ผสมกลมกลืนกับขั้นที่ 2.4 มาก เน้นการฝึกคิด ส่วนขั้นตอนนี้เน้นการสรุปและการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

3. การมองเห็นและการประเมินของกัลยาณมิตร จำแนกเป็น
 - 3.1 การวัดและประเมินตนเอง
 - 3.2 การวัดและประเมินโดยเพื่อนนักเรียน
 - 3.3 การวัดและประเมินโดยครูผู้สอน
 - 3.4 การขอมเสริมและช่วยเหลือกันฉันกัลยาณมิตร

กล่าวโดยสรุป การสอนทักษะภาษาไทยตามหลักพหุสูตร เน้นการสร้างศรัทธาที่ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน เน้นการฝึกหัด ฝึกปรือ และฝึกฝน เน้นการฝึกคิดอย่างถูกต้องแยกคายและเน้นการนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อพิจารณาจากจำนวนข้อเสนอแล้ว กล่าวได้ว่าในเรื่องของการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนานั้น เรื่องเกี่ยวกับการสอนหรือวิธีการสอนเป็นปัญหาที่ได้รับความสนใจมากที่สุด ข้อเสนอส่วนใหญ่ใช้พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะส่วนของหลักธรรมมาประยุกต์เพื่อกำหนดแบบแผนทางการสอน เช่น การสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ กระบวนการเรียนการสอนตามหลักพหุสูตร มีข้อเสนอส่วนน้อยที่เสนอแบบแผนการสอนอย่างใหม่ที่มีเป้าหมายสอดคล้องกับพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอเหล่านี้มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่งคือ กล่าวถึงการศึกษาที่เป็นจริงในสังคมพระพุทธศาสนาไว้น้อยมาก ในขณะที่เน้นการยกหลักธรรมมาสร้างแบบแผนการสอนดังได้กล่าวแล้ว การพิสูจน์ข้อเสนอเหล่านี้ก็มักเป็นไปในแนวทางพิสูจน์ว่า ข้อเสนอเหล่านี้ใช้ได้จริงหรือไม่ในสภาพชั้นเรียนปัจจุบัน ข้อเสนออีกประการหนึ่งก็คือ แม้ว่าจะเป็นเรื่องของการสอนเช่นเดียวกัน แต่ข้อเสนอยังไม่ลงเป็นรอยเดียวกัน แต่ก็นับได้ว่าเป็นการริเริ่มที่ให้แนวทางในการศึกษาต่อไปได้

อาจจะเป็นเพราะมีความสนใจศึกษาประสิทธิภาพของวิธีการหรือสนใจเรื่องเทคนิควิธีว่าทำอย่างไร มากกว่าความสนใจศึกษาสภาพที่เป็นอยู่ หรือสนใจตอบคำถามว่าอะไรเป็นอะไร ปรากฏว่า มีผู้สนใจวิจัยเกี่ยวกับการสอน ดังนี้

ประดิษฐ์ พรหมเสนา (2522 : บทคัดย่อ) วิจัยเชิงทดลองเรื่อง การนำวิธีสอนในสมัยพุทธกาลมาใช้สอนจริยศึกษาในระดับประถมศึกษา ผู้วิจัยกำหนดวิธีสอนในสมัยพุทธกาลทั้งลักษณะและขั้นตอนจากตัวอย่างในพระไตรปิฎก ประกอบกับข้อเสนอ-

แนะของบุคคลในปัจจุบัน เช่น สุ่มน อมรวิวัฒน์, ประสาร ทองภักดี กำหนด-
วิธีสอนในสมัยพุทธกาล ประกอบด้วย วิธีการสอนแบบ บรรยายอุปมาอุปไมย
ไตรสิกขา ธรรมสาส์กัจฉา และปุจฉาวิสัชนา ผลการทดลองว่า วิธีสอนในสมัย
พุทธกาลกับวิธีสอนที่ใช้ในปัจจุบันมีความแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่
ระดับ .05 เมื่อพิจารณาสถิติบรรยายปรากฏว่า คะแนนเฉลี่ยของผลจากวิธีสอน
ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

คุณหญิง สีตลารางค์ (2524 : บทคัดย่อ) วิจัยเชิงทดลองเรื่อง การ
เปรียบเทียบวิธีสอนแบบไตรสิกขาและธรรมสาส์กัจฉา ในการสอนเบญจศีล และ
นราวาสธรรม ในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 เป็นการเปรียบเทียบผลของวิธีสอนใน
สมัยพุทธกาลสองวิธีในการสอนหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยกำหนดลักษณะ
และขั้นตอนการสอนจากตัวอย่าง ในพระไตรปิฎก ประกอบกับข้อเสนอ ของบุคคล
ในปัจจุบัน เช่น พุทธทาสภิกขุ สุ่มน อมรวิวัฒน์ ผลการทดลองปรากฏว่า ผล
ของวิธีสอนแบบไตรสิกขาแตกต่างกับผลของวิธีสอนแบบธรรมสาส์กัจฉาอย่างมี
นัยสำคัญที่ระดับ .01 เมื่อพิจารณาสถิติบรรยายพบว่า คะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการ
เรียนเฉลี่ยของกลุ่มที่ได้รับวิธีสอนแบบไตรสิกขา ต่ำกว่าคะแนนผลสัมฤทธิ์ทางการ
เรียนเฉลี่ยของกลุ่มที่ได้รับวิธีสอนแบบธรรมสาส์กัจฉา แต่คะแนนการวิเคราะห์ตนเอง
เฉลี่ยของกลุ่มที่ได้รับวิธีสอนแบบไตรสิกขาสูงกว่าคะแนนการวิเคราะห์ตนเอง
เฉลี่ยของกลุ่มที่ได้รับวิธีสอนแบบสาส์กัจฉา

วีรพงศ์ คุณมณี (2526 : บทคัดย่อ) วิจัยเชิงทดลอง เรื่อง การ
ศึกษาผลการทดลองด้วยวิธีสอนตามขั้น ทั้งสี่ของอริยสัจ ในการสอนจริยธรรมกับ
นักเรียนชั้นประถมปีที่ 4 ผู้วิจัยกำหนดวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจตามแนวคิด
ของ สภาโรช บัณฑิต ผลการทดลองปรากฏว่า ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัย
สำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

นิภาพรรณ แดงโรจน์ (2530 : บทคัดย่อ) วิจัยเชิงทดลองเรื่อง
การศึกษาความสามารถในการวิเคราะห์ตนเองและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนในวิชา
จริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบไตรสิกขา ผู้วิจัย
กำหนดลักษณะ และขั้นตอนการสอนจากตัวอย่างในพระไตรปิฎกและข้อเสนอของ
บุคคลในปัจจุบัน เช่น คุณหญิง สีตลารางค์ ผลการทดลองปรากฏว่า คะแนนเฉลี่ย

ของผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนและการใช้อธิปไตย 3 ของนักเรียนกลุ่มที่ได้รับวิธีสอนแบบไตรสิกขา สูงกว่าคะแนนเฉลี่ยดังกล่าว ของนักเรียนที่ได้รับการสอนแบบเดิม อย่างมีนัยสำคัญที่ .05

นพดล เจนอักษร (2526 : บทคัดย่อ) วิจัยแบบบรรยายซึ่งใช้เทคนิคเดลฟาย ผลการวิจัยปรากฏว่ากลุ่มผู้เชี่ยวชาญมีความเห็นด้วยกับข้อกระทงที่ผู้วิจัยตั้งไปให้ เรียงลำดับจากมากไปหาน้อย คือ วิธีสอนของพระพุทธเจ้าได้แก่ วิธีสอนแบบซักถามและสนทนาโต้ตอบ วิธีสอนแบบบรรยาย วิธีสอนแบบแก้ปัญหา หรือวิธีสอนตามขั้นทั้งสี่ของอริยสัจ วิธีสอนแบบสืบสวนสอบสวน วิธีสอนแบบอุปนัยแบบแก้ปัญหาวิธีสอนโดยการสาธิต และวิธีสอนแบบอุปนัย

วรรณาสุติวิจิตร (2527 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่องการทดลองสอนจริยศึกษา โดยการสร้างศรัทธาแก่นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่สาม ผู้วิจัยกำหนดลักษณะและขั้นตอนการสอนจากข้อเสนอของ สุมน อมรวิวัฒน์ ผลการวิจัยปรากฏว่าความคิดรวบยอดเชิงจริยธรรมของนักเรียนที่ครูสอนตามแผนการสอนปกติ และที่ครูสอนโดยการสร้างศรัทธาตามแนวพุทธวิธี มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 และนักเรียนทั้งสองกลุ่มต่างก็มีคะแนนเฉลี่ยของการเรียนรู้หลังสอนสูงกว่าก่อนสอน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

วิไลวรรณ จันณรงค์ (2529 : บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง การทดลองสอนภาษาไทยแก่นักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โดยใช้กระบวนการเรียนการสอนตามหลักพุทธสุต ผู้วิจัยกำหนดลักษณะและขั้นตอนการสอนจากข้อเสนอของ สุมน อมรวิวัฒน์ อีกเช่นกัน ปรากฏผลวิจัยว่า นักเรียนกลุ่มที่ได้รับวิธีสอนตามหลักพุทธสุต และนักเรียนที่ได้รับวิธีสอนแบบปกติมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังสอนสูงกว่าก่อนสอนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบลักษณะเด่นของการสอนตามหลักพุทธสุตที่แตกต่างจากการสอนปกติ ในเรื่อง การสร้างศรัทธาต่อการเรียน การฝึกทักษะภาษาไทยตามหลักพุทธสุต การมองเห็นตนเองและการประเมินของกัลยาณมิตร

จากรายงานการวิจัยเหล่านี้ อาจกล่าวได้ว่า ส่วนใหญ่เป็นวิจัยเชิงทดลอง เพื่อทดสอบสมมติฐานว่า การสอนในสมัยพุทธกาลนั้น ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพหรือไม่ในปัจจุบัน การวิจัยเหล่านี้เป็นความพยายามยืนยันความเชื่อถือได้ของวิธีการทางการศึกษาที่เสนอไว้ก่อนหน้านี้ โดยเฉพาะสนใจที่จะยืนยันประสิทธิภาพของวิธีการทางการศึกษาดังกล่าว มากกว่าที่จะสนใจบรรยายระบบการศึกษาในพระพุทธศาสนาทั้งระบบตามสภาพที่เป็นอยู่จริง ในบรรดาการวิจัยเหล่านี้ วิธีสอนที่ได้รับการยอมรับมากที่สุด ว่าเป็นวิธีสอนของพระพุทธเจ้า คือ ไตรสิกขา วิชาที่ใช้ในการทดลองได้แก่ วิชาจริยศึกษาและหลักธรรมในพระพุทธศาสนา และตัวแปรตามที่น่าสนใจศึกษา คือ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สิ่งที่น่าสนใจคือ ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน สิ่งที่น่าสนใจของวิจัยกลุ่มนี้อยู่ที่เลือกเนื้อหาที่ใช้ในการทดลอง และความพยายามในการใช้ตัวแปรตามจากแนวคิดในพระพุทธศาสนา โดยที่ในปี 2523 ดุษฎี สิตลวรารงค์ เลือกเบญจศีลและชราวาสธรรม เพราะเห็นว่าเบญจศีลเป็นหลักการในขณะที่ชราวาสธรรมเป็นหลักปฏิบัติ เบญจศีลเป็นหลักธรรมจำพวกที่ตอบคำถามว่า *ต้องการอะไร ต้องทำอะไร* ส่วนชราวาสธรรมเป็นหลักธรรมจำพวกที่ตอบคำถามว่า *ต้องทำอย่างไร* ในการรักษาเบญจศีลนั้นต้องใช้ชราวาสเป็นเครื่องมือ และนอกจากผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแล้ว ดุษฎี สิตลวรารงค์ ยังศึกษาตัวแปรตามอีกตัวหนึ่ง คือ การเลือกใช้หลักธรรมในพระพุทธศาสนาในการกำหนดพฤติกรรมของตน และผู้วิจัยได้อภิปรายผลวิจัยไว้ว่าหลักปฏิบัติอย่างชราวาสธรรมนั้นสอดคล้องกับไตรสิกขา จึงช่วยให้วิเคราะหฺตนเองความสามารถที่ได้ใหม่นี้ทำให้เลือกใช้หลักธรรมในระดับที่สูงกว่า ในขณะที่ธรรมสากัจฉา ประกอบด้วยการซักถาม สนทนานั้นเอื้อต่อความรู้ความเข้าใจในเนื้อหา มากกว่า (ดุษฎี สิตลวรารงค์ 2523 : 51 , 70-71) ในปี 2530 นิภาพรรณแดงโรจน์ ก็ศึกษาการวิเคราะหฺตนเองทำนองเดียวกับ ดุษฎี สิตลวรารงค์ แต่ใช้ข้อธิปไตย 3 เป็นเกณฑ์ (นิภาพรรณแดงโรจน์ 2530 : บทคัดย่อ) ครั้นปี 2529 วรรณาสุติวิจิตร ก็ศึกษาการสร้างครีธาต่อการเรียนและการมองตนเองและการประเมินของกัลยาณมิตร ความริเริ่มของวิจัยทั้ง 3 นี้ เป็นแนวเดียวกัน คือ การใช้แนวคิดในพระพุทธศาสนาเป็นทั้งส่วนเหตุคือ วิธีสอน และส่วนผลคือ การวิเคราะหฺตนเอง หรือการมองตนเอง เพียงแต่วิเคราะหฺหรือมองคนละแง่มุมเท่านั้น น่าจะเชื่อได้ว่าผลงานเหล่านี้มีความเชื่อว่าวิธีการและหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับการวิเคราะหฺตนเอง

ปัญหาเกี่ยวกับการวัดและประเมินผลการศึกษา

มีเอกสารเพียงฉบับเดียวที่สนใจปัญหานี้ คือ ศึกษาศาสตร์ตามแนวพุทธศาสตร์ เอกสารนี้ประกอบด้วย บทความชื่อเดียวกัน 3 บทความ โดยผู้เขียน 3 ท่าน ได้แก่ การวัดและการประเมินผลการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์ โดย วศิน อินทสระ ผศ.ดร. เย็นใจ เลาทวิชัย และพระมหาจินดา อาจารย์กุลสโกล

วศิน อินทสระ เสนอว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนา ในกรณีที่เกี่ยวข้องเอาชั้นที่ 5 เป็นหลักสูตร และถือเอาศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเครื่องมือวัดผล ผู้ที่รู้ทั่วถึงในชั้นที่ 5 ทั้ง 3 ชั้น คือ

1. ชั้นญาณปริปัญญา คือ รู้จักชั้นที่ 5 ว่าคืออะไร และเป็นอย่างไร
2. ชั้นตรมปริปัญญา คือ รู้จักชั้นที่ 5 โดยการวินิจฉัยพิจารณาว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน
4. ชั้นปทานปริปัญญา คือ รู้จักชั้นที่ 5 อย่างดี จนสามารถละความยึดถือในชั้นที่ 5 เสียได้ เรียกว่า รู้ในชั้นละ

การรู้จักทั้ง 3 ชั้นนี้ ก่อผลบางประการ มีเกณฑ์ในการจัดลำดับบุคคลตามผลที่บรรลุ เช่น ถ้าพิจารณาชั้นที่ 5 แล้วทำตนให้บริบูรณ์ด้วยศีล และกิเลสบางประการได้พอประมาณ ในสมาธิและปัญญา วัดผลออกมาเป็นโสดาบันบุคคล ถ้าพิจารณาชั้นที่ 5 แล้วทำตนให้บริบูรณ์ได้หมดทั้งศีล สมาธิ และปัญญา วัดผลออกมาเป็นพระอรหันต์ นอกจากนี้ ผู้เสนอยังเสนอต่อไปว่าการศึกษาในด้านปริยัติธรรมในพระพุทธศาสนานั้น มุ่งให้จำและเข้าใจ มีความเห็นอันถูกต้องตามความเป็นจริง ผู้รู้จริงในปริยัติเช่นนี้เรียกว่า พหูสูต คุณสมบัติของผู้เป็นพหูสูตมี 5 ประการ คือ 1) เป็นผู้สดับมาก สะสมความรู้ไว้มาก 2) จำได้มาก 3) ว่าได้คล่อง แม่นยำ 4) ใคร่ครวญพิจารณาอยู่เสมอในสิ่งที่ศึกษาแล้ว 5) แทงทะลุ เข้าใจแจ่มชัดแตกฉานในหลักนั้น ๆ ดังนั้น ในการวัดผลก็ถือเอาหลักทั้ง 5 นี้มาทดสอบ แต่การวัดผลการศึกษาทางพระพุทธศาสนานั้น มุ่งวัดผลด้านการปฏิบัติด้วย ในการวัดและการประเมินผลในเรื่องมรรคผลนิพพานนั้น ถือเอาสังโยชน์ 10 เป็นเกณฑ์ทดสอบ ยิ่งละสังโยชน์ได้มากก็ยิ่งเป็นพระอริยบุคคลชั้นสูงขึ้นสุดท้าย ผู้เขียนสรุปว่า การวัดและการประเมินผลการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์นั้น มุ่งเอาความเป็นคนดีเป็นจุดหมายความเป็นคนดีนั้นมีหลายระดับ คือ ตัวอย่าง

ปฏุชน คืออย่างอริยชน องค์ประกอบที่จะทำให้เป็นคนดีก็คือ ความรู้ดีและความประพฤติดีเป็นขั้น ๆ ไป ยิ่งเว้นชั่ว ทำดี และทำจิตใจบริสุทธิ์ได้มากเท่าใด ก็ยิ่งเป็นคนดีมากเท่านั้น จนก้าวพ้นจากแดนของปฏุชนขึ้นสู่แดนแห่งอริยชน มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ อันถือว่าเป็นเป้าหมายสำคัญของพระพุทธศาสนา และแม่ของทางโลกด้วยเหมือนกัน

ผศ.ดร. เย็นใจ เลาหวนิช กล่าวถึงเรื่องเดียวกันนี้ว่า ชั้นชื่อว่าการศึกษาแล้ว ไม่ว่าจะ เป็นแนวพุทธศาสตร์หรือแนวใดก็ตาม ย่อมมีการวัดหรือหรือประเมินผลเป็นขั้นตอนสุดท้าย เพื่อให้ทราบว่า ผู้เรียนบรรลุถึงจุดประสงค์ของการศึกษาที่ได้วางไว้หรือไม่ ถ้าบรรลุก็ศึกษาต่อในชั้นที่สูงขึ้นไป การประเมินลักษณะนี้เรียกว่า การประเมินผลสรุปรวบยอด (Summative Evaluation) ทางพระพุทธศาสนาก็มีตัวอย่าง เช่น ฌาน 4 ระดับ (ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน) และอริยบุคคล 8 ระดับ (โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล) ส่วนการประเมินผลระหว่างการเรียน (Formative Evaluation) นั้น ครูผู้สอนหรือต้องคอยตรวจตราสอดส่องทดสอบอยู่เสมอว่า ศิษย์มีปัญหาอะไรบ้างในการศึกษาหรือปฏิบัติธรรมะ เช่น การสอบอารมณ์สภาพจิตของผู้ที่กำลังฝึกปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน นี่เป็นการประเมินที่ผู้สอนเป็นผู้ประเมิน ผู้เรียน ซึ่งตรงกันทั้งในแนวการศึกษาแบบพุทธศาสนาและแบบตะวันตก แต่ยังมี การประเมินผลอีกแบบหนึ่งที่พระพุทธศาสนาเน้นมากเป็นพิเศษ นั่นคือ การประเมินตนเอง เพราะจุดประสงค์ของพระพุทธศาสนาอยู่ที่นิพพาน ซึ่งเป็นการพิจารณาตนเองจนเกิดความเข้าใจลึกซึ้ง จนปล่อยวางทุกสิ่งที่คุณเคยยึดถือเอาไว้ การประเมินตนเองตามแนวพระพุทธศาสนาก็คือ การเพียรพยายามทดสอบตนเองเพื่อเข้าใจตนเองโดยไม่เข้าข้างตนเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่กระทำได้ยากสำหรับผู้ที่ไม่เคยฝึกปฏิบัติทางจิตมาก่อน จึงน่าที่จะยึดเป็นแนวปฏิบัติได้ว่าผู้เรียนควรฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐานควบคู่ไปกับการศึกษาทางโลกด้วย

ส่วนพระมหาจินดา อาจารย์กฤษโล กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษอย่างหนึ่ง คือ มีหลักการศึกษเป็นแก่นของศาสนา ได้แก่ ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป้าหมายของศีล ก็คือ การที่บุคคลเป็นผู้มีระเบียบวินัยในตนเอง เป้าหมายของสมาธิ ก็คือ การที่บุคคลมีจิตใจหรือใจคอหนักแน่น มีความพร้อมของ

จิตใจที่จะทำงาน เป้าหมายของปัญญา ก็คือ ความรู้หรือความเข้าใจสิ่งทั้งหลาย ตามที่มันเป็นอยู่จริง จนทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์และชีวิตทัศน์ ปัญญา นี้มี 2 ประเภท คือ ปัญญาในวิชาอาชีพและปัญญาในทางธรรม ซึ่งเป็นความรอบรู้ ชีวิตและธรรมชาติที่แท้จริง จนสามารถแก้ปัญหาหรือทำชีวิตไม่ให้มีปัญหา จาก เป้าหมายเหล่านี้ สามารถกำหนดการกระทำต่าง ๆ เป็นมาตรการประเมินค่า เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การวัดและประเมินผลภายนอก มีลักษณะที่ใช้ความสังเกต พฤติกรรมภายนอกของบุคคลเพื่อประเมินหรือวัดคุณธรรมภายใน รวมไปถึงการ สอบถามทัศนคติด้วย

2. การวัดและประเมินผลด้วยตนเอง กล่าวได้ว่า เป็นหลักสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะผู้ที่กำลังเจริญภาวนาเพื่อพัฒนาการทางจิต จะต้องมีความรู้ตัวตัวเอง ตลอดเวลา โดยเฉพาะเกี่ยวกับ กาย เวทนา จิต และธรรมที่มีอยู่ในจิตใจ ลักษณะของการวัดและประเมินในข้อนี้เป็นการพิจารณาตนเองว่ามีความไม่ดีอะไร อยู่บ้าง ถ้ามีให้ละเสีย ถ้าไม่มีก็ควรชื่นชมในตัวเองและพยายามรักษาความดีนั้น ไว้ให้มั่นคง

3. การวัดและประเมินผลจากมาตรฐานที่กำหนดไว้ การวัดและ ประเมินผลตามลักษณะนี้ เป็นการวัดประเภทของการพัฒนาทางจิตใจเป็นกลุ่มก้อน ตามมาตรฐานที่กำหนดไว้แน่นอนแล้ว เรียกว่า สามารถวัดประเภทหรือระดับตาม วัตถุประสงค์ที่จะวัดหรือประเมินผล ระดับที่ว่ามีดังนี้

3.1 พระโสดาบัน เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณใน สมาธิและในปัญญา ละสังโยชน์ได้ 3 ข้อ คือ สกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สิ้นพหตปรามาส

3.2 พระสกทาคามี ละสังโยชน์ 3 ข้อ ดังกล่าวแล้ว มีราคะ โทสะ โมหะ ลดน้อยลง

3.3 พระอนาคามี เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ และทำพอ ประมาณในปัญญา ละสังโยชน์ได้ 5 ข้อ คือ สามข้อในข้อ 3.1 และกามราคะ กับภวิฆะ

3.4 พระอรหันต์ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ และปัญญา ละสังโยชน์ได้ทั้งหมด คือ เพิ่มการละรูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุกฤษณะ และอวิชชา

นอกจากนี้ ผู้เสนอยังเสนอลักษณะของโครงการประเมินผลว่าสามารถกำหนดได้ตามแนวทางที่ในอริยสัจทั้ง 4 คือ

1. นิโรธ เป็นจุดหมายของการวัดในแต่ละครั้ง เป็นขั้นตัดสินว่าให้ได้หรือไม่อย่างไร
2. มรรค เป็นการที่ครูหรือแม่เด็กเองจะต้องช่วยกันพิจารณาว่าได้ไปใกล้จุดมุ่งหมายเพียงใด
3. ทุกข์ เป็นการกำหนดรู้สภาพของเด็กในด้านความสนใจ ความสามารถ
4. สมุทัย เป็นการแก้ไขต้นตอหรือสาเหตุของปรากฏการณ์ของพฤติกรรม

จากบทความดังกล่าว จะเห็นว่าพระพุทธศาสนามีการประเมิน และมีเกณฑ์ในการประเมินแน่ แต่จะประเมินอะไร วัดอะไรนั้น ข้อเสนอยังไม่ตรงกันนัก อย่างไรก็ตาม อาจสรุปได้ว่า มีการประเมินในแง่ทฤษฎี โดยอาศัยคุณสมบัติของพหูสูตเป็นเกณฑ์ มีการประเมินโดยผู้อื่นและการประเมินโดยตัวเอง โดยมีเกณฑ์จัดระดับของอริยบุคคล กล่าวได้ว่า ข้อเสนอเหล่านี้สนใจเรื่องเกณฑ์ในการประเมิน และสิ่งที่ประเมินมากกว่าวิธีการวัดและประเมิน

ปัญหาเกี่ยวกับความเชื่อและหลักการศึกษา มีเอกสารสำคัญอีกฉบับหนึ่งที่แม้จะมิได้เสนอประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในพระพุทธศาสนาโดยตรง แต่จัดว่าเป็นเอกสารที่เสนอความคิดที่แท้ในพระพุทธศาสนา อีกทั้งข้อเสนอก็ครอบคลุม ควรยกมากล่าวไว้ในที่นี้ด้วย เอกสารนั้นคือ พุทธธรรม โดยพระราชวรมุนี

ผู้เขียนเริ่มด้วยการทำความเข้าใจกับผู้อ่านว่า พระพุทธศาสนา นั้นเมื่อมองในทัศนะของคนสมัยใหม่ มักเกิดปัญหาขึ้นบ่อย ๆ ว่า เป็นศาสนา (religion) หรือเป็นปรัชญา (philosophy) หรือว่าเป็นเพียงวิถีครองชีวิตแบบหนึ่ง (a way of life) เป็นเหตุให้ถกเถียงกันจนพินเฉื่อ ไม่มีที่สิ้นสุด อย่างไรก็ตาม พุทธธรรม ก็คือ พุทธธรรม และยังคงเป็นพุทธธรรมอยู่นั่นเอง มีข้อกำหนดเพียงประการเดียวว่า หลักการหรือคำสอนใดก็ตามที่เป็น

เพียงการคิดค้นหาเหตุผลในเรื่องความจริงเพื่อสนองความต้องการทางปัญญาโดยมิได้มุ่งหมายและมิได้แสดงแนวทางสำหรับประพฤติปฏิบัติในชีวิตจริง อันนั้นให้ถือว่าไม่ใช่พระพุทธรศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ถือว่าเป็นคำสอนเดิมแท้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งในที่นี้เรียกว่า พุทธธรรม

ลักษณะทั่วไปของพุทธธรรมนั้น สรุปได้ 2 อย่าง คือ

1. แสดงหลักความจริงสายกลาง ที่เรียกว่า *มัชฌิมนธรรม* หรือเรียกเต็มว่า *มัชฌิมนธรรมเทศนา* ว่าด้วยความจริงตามแนวของเหตุผลบริสุทธิ์ ตามกระบวนการของธรรมชาติ เฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติในชีวิตจริงเท่านั้น

2. แสดงข้อปฏิบัติสายกลาง ที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* อันเป็นหลักการครองชีวิตของผู้ฝึกอบรมตน ผู้รู้เท่าทันชีวิตไม่หลงมกมาย มุ่งผลสำเร็จ คือ ความสุข สะอาด สว่าง สงบ เป็นอิสระ ที่สามารถมองเห็นได้ในชีวิตนี้ ในทางปฏิบัติ ความเป็นสายกลางนี้เป็นไปโดยสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น สภาพชีวิตของบรรพชิต หรือคฤหัสถ์

ความรู้ในหลักที่เรียกว่า *มัชฌิมนธรรมเทศนา* ก็ดี การประพฤติตามมรรคที่เรียกว่า *มัชฌิมาปฏิปทา* ก็ดี เป็นสิ่งที่ทุกคนไม่ว่าจะอยู่ในสภาพและระดับชีวิตอย่างไร ความสามารถระดับใดสามารถเข้าใจและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ได้ตามสมควรแก่สภาพและระดับชีวิตนั้น ๆ ถ้าความห่วงใยในชีวิตหลังโลกนี้มีอยู่ก็จะทำชีวิตตั้งงามอย่างที่ต้องการนั้นให้เกิดมีเป็นจริงเป็นจังขึ้นมาด้วยการประพฤติปฏิบัติแต่บัดนี้ จนมั่นใจตนเองว่าจะต้องไปได้ โดยไม่ต้องกังวลหรือหวาดหวั่นต่อโลกหน้านั้นเลย

ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ สัจธรรมส่วนหนึ่ง กับ จริยธรรมส่วนหนึ่ง โดยกำหนดให้สัจธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง และให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด ก็จะทำให้เห็นว่าสัจธรรมในพระพุทธรศาสนา นั้น ย่อมหมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติ และความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรมก็หมายถึง การถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาวะและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้กฎธรรมชาติแล้วนำไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ อีก

การประยุกต์สังขารม หลักการทั้งหมดนี้ไม่เกี่ยวข้องกับตัวการนอกเหนือธรรมชาติ เช่น พระผู้สร้าง เป็นต้น แต่ประการใดเลย

จากแนวคิดที่ผู้เขียนเกริ่นไว้ จึงแบ่งเอกสารนี้เป็น 2 ภาค คือ ภาค 1 มัชฌิมนิคาเยกสวาท และ ภาค 2 มัชฌิมาปฏิปทา สำหรับภาค 1 มัชฌิมนิคาเยกสวาท นี้ กล่าวถึง หลักความจริงที่เป็นกลางตามธรรมชาติ ภาคนี้ เริ่มอธิบายสภาพชีวิตและการรับรู้โลกของชีวิต จากนั้นก็อธิบายถึงลักษณะที่ชีวิต ควรจะเป็นว่า ความเป็นชีวิตนั้นประกอบด้วย ส่วนประกอบต่าง ๆ ที่เรียกว่า ชั้น 5 คือ รูป (ร่างกาย) นาม (ประกอบด้วย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ) ชั้นทั้ง 5 อาศัยซึ่งกันและกัน รูปชั้นเป็นส่วนกาย นามชั้นทั้งสี่ เป็นส่วนใจ มีทั้งกายและใจจึงจะเป็นชีวิตกายกับใจทำหน้าที่เป็นปกติและประสาน สอดคล้องกัน ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ด้วยดี

ตามปกติ มนุษย์มีความโน้มเอียงที่จะยึดถืออยู่เสมอว่า ตัวตนที่แท้ของตนมีอยู่ในรูปใดรูปหนึ่ง บ้างก็ยึดเอาจิตเป็นตัวตน บ้างก็ยึดว่ามีสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากแฝงซ่อนอยู่ในจิตใจนั้น แต่หลักชั้น 5 แสดงถึงความเป็นอนัตตา ให้เห็นว่าชีวิตเป็นการประชุมเข้าของส่วนประกอบต่าง ๆ หน่วยรวมของส่วนประกอบแต่ละอย่างนั้นก็ไม่ใช่ตัวตน และสิ่งที่เป็นตัวตนอยู่ต่างหากจากส่วนประกอบเหล่านี้ก็ไม่มี การเข้าไปยึดในชีวิตหรือส่วนประกอบของชีวิตนี้เรียกว่า อุปทานชั้น 5

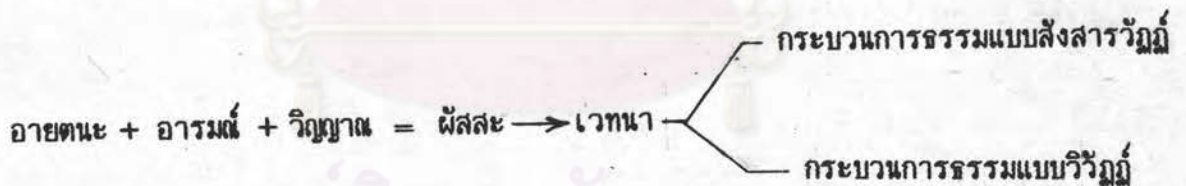
สำหรับคนทั่วไป ความหมายของชีวิตอยู่ที่ชีวิตที่ดำเนินอยู่เป็นประจำในแต่ละวัน ซึ่งได้แก่ การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลก ชีวิตตามความหมายของมนุษย์ คือ ชีวิตโดยความสัมพันธ์กับโลก ชีวิตเช่นนี้แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ

1. ภาครับรู้และเสวยเสวยโลก อาศัย ทวาร 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ สำหรับรับรู้และเสวยเสวยโลกที่ปรากฏแก่มนุษย์โลก ลักษณะและอาการต่าง ๆ ที่เรียกว่า อารมณ 6 คือ รูป เสียง กลิ่น รส โยภูฏัพพะ และ ธรรมารมณ

2. ภาคแสดงออกหรือกระทำต่อโลกอาศัย ทวาร 3 คือ กาย วาจา ใจ สำหรับกระทำต่อโลก โดยแสดงออกเป็นการทำ การพูด และการคิด

เมื่ออายตนะที่เป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะนั้น ๆ ขึ้น (เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้เรียกว่า เห็น) ความรู้จำเพาะนี้เรียกว่า วิญญาณ การประจวบพร้อมกันระหว่างอายตนะ อารมณ์ และวิญญาณ ทำให้เกิดผัสสะ หรือการรับรู้ขึ้น ความจำได้ หมายถึง ความรู้สึกต่ออารมณ์ (สัญญา เวทนา) ก็เกิดขึ้นตามมา ขั้นตอนนี้เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อสำคัญ คือ

ถ้าเป็นกระบวนการรับรู้บริสุทธิ์ เวทนามีบทบาทเพียงองค์ประกอบย่อย ๆ อย่างหนึ่งซึ่งช่วยให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องสมบูรณ์ เป็นกระบวนการทั่วกัน แต่ถ้าเป็นกระบวนการสังสารวัฏ เวทนาจะเป็นปัจจัยเอกที่มีอิทธิพลครอบงำความเป็นไปของกระบวนการธรรมทั้งหมด กล่าวได้ว่ามนุษย์จะคิดปรุงแต่งอย่างไรและทำการอะไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา หรือชีวิตจะเป็นอย่างไร ก็เพราะเวทนาและเพื่อเวทนา ในกระบวนการนี้ มนุษย์มิได้เป็นเพียงผู้รับรู้อารมณ์เรียนรู้โลก เพื่อเกี่ยวข้องจัดการกับโลกอย่างได้ผลดีเท่านั้น แต่เป็นผู้เสพเสวยโลกด้วย กล่าวได้ว่า กระบวนการที่สืบทอดจากผัสสะ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างความดีกับความชั่ว ระหว่างกุศลกับอกุศล ระหว่างความหลุดพ้นเป็นอิสระกับความหมกติดมนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ

การรับรู้นั้นสร้างความรู้ขึ้น พระพุทธศาสนาจำแนกความรู้ไว้หลายแบบ ถ้าใช้ธรรมชาติของความรู้เป็นเกณฑ์ อาจจำแนกความรู้ได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. สัญญา คือ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในสัญญาชั้นนี้ ได้แก่ ความกำหนดได้ หมายถึง และความรู้ที่เกิดจากการกำหนดหมาย (คิดได้จากสิ่งที่จำไว้)
2. วิญญาณ คือ ความรู้ทั้งหมดที่อยู่ในหมวดวิญญาณชั้นนี้ ได้แก่ ความรู้ขึ้นโรง ที่เป็นกิจกรรมประจำของชีวิต และซึ่งคอยรู้กิจกรรมอย่างอื่นทุกอย่างของจิต เป็นความรู้แจ้งอารมณ์ หรือเป็นการรู้ความหมายเฉพาะ (แยกจากอย่างอื่น)

3. ปัญญา คือ ความเข้าใจชัด ความรู้ชัด ความรู้ชัดที่ตรงตามความเป็นจริง จัดเข้าในพวกสังขารชั้นธ ปัญญาจะช่วยเสริมสัญญาโดยสองทาง ให้สัญญามีสิ่งกำหนดหมายรวมเก็บได้มากขึ้น และช่วยขยายขอบเขตของวิญญาณให้กว้างขวางออกไปและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ปัญญาช่วยให้วิญญาณและสัญญาเดินถูกทาง แต่ปัญญาไม่ได้เกิดขึ้นเสมอไป บางทีมีแต่สัญญาและวิญญาณ แต่คราวใดมีปัญญา เกิดร่วมด้วยกัน สัญญาและวิญญาณ คราวนั้นก็ยากที่จะแยกให้เห็นความแตกต่างจากกันและกัน

นอกจากนี้ ปัญญายังมีหลายระดับและหลายแง่ มีคำเรียกเฉพาะระดับเฉพาะแ่งนั้น ๆ ออกไป เช่น ญาณ วิชชา วิปัสสนา สัมปชัญญะ ปริญา อภิญญา ปฏิสัมภिता ปัญญาในข้อนี้เป็นสิ่งที่ควรทำให้เกิดมีจนทำลายโมหะ หรือ อวิชชาได้โดยสิ้นเชิง ในขณะที่สัญญาและวิญญาณนั้นเป็นสิ่งที่ควรกำหนดรู้ หรือ ทำความรู้จักเท่านั้น ถ้าพิจารณาขั้นตอนในการพัฒนาปัญญา อาจแบ่งปัญญาได้เป็น 4 ชนิด คือ

1. โมหะ คือ ความหลง เป็นไวพจน์ของ อวิชชา หมายถึง ความไม่รู้ตามความเป็นจริง เป็นสภาวะที่ตรงข้ามกับปัญหาเฉพาะที่เรียกว่า วิชชา

2. ศรัทธา คือ ความเชื่อ ความซาบซึ้ง ไม่ใช่ความรู้ แต่อาจเป็นทางเชื่อมต่อนำไปสู่ความรู้ได้ เพราะศรัทธามีลักษณะเป็นการยอมรับความรู้ของผู้อื่น ถ้าผู้มีศรัทธารู้จักคิด รู้จักใช้ปัญญา เป็นทุนประกอบกับการมีกัลยาณมิตรช่วยชี้แนะให้รู้จักใช้ปัญญา

3. ทิฏฐิ คือ ความเห็น ความเข้าใจตามแนวคิดของตน เป็นขั้นตอนสำคัญในกระบวนการพัฒนาปัญญา ความรู้ที่เป็นทิฏฐินี้มีได้ตั้งแต่ขั้นไม่มีเหตุผลเลย จนถึงมีเหตุผลบ้าง และมีเหตุผลมาก นั่นคือ ทิฏฐิมิตั้งแต่เป็นความเห็นที่ต่อจากขั้นขึ้นต่อผู้อื่นด้วยศรัทธา และพัฒนาขึ้นไปจนเป็นความรู้ ความเห็น ความเข้าใจ ที่ถูกต้องตามความเป็นจริง ที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ และจัดเป็นปัญญา

ถ้าถือเอาอายตนะ หรือ ทวาร เป็นหลัก ก็สามารถจัดกลุ่มความรู้ได้เป็น 2 ประเภท คือ

แผนภูมิ 10 ปฏิจจสมุปบาทสมุทัยวาร (ฝ่ายเกิดทุกข์)
(พระราชนิพนธ์ 2529 ก : 97)

ในกระบวนการตรงข้าม คือ ปฏิจจสมุปบาทนิโรธวาร ว่าด้วยการดับทุกข์ เริ่มต้นด้วยดับอวิชชาหรือไม่มีอวิชชา หรือปราศจากความไม่รู้ คือ มีความรู้ดังนี้

- อวิชชาดับ → สังขารดับ → วิญญาณดับ → นามรูปดับ
- สฬายตนะดับ → สัมผัสดับ → เวทนาดับ → อุปาทานดับ
- ภพดับ → ชาตฺติดับ → ชรามรณะ + โสกะ ฯลฯ
- อุปายาสดับ = ทุกขนิโรธ

จากแผนภูมิกระบวนการธรรมทั้งสอง จะเห็นว่า การดับอวิชชา ตัดหา
อุปาทาน ก็คือ การดับทุกข์ หรือ นิพพาน นั่นเอง ผู้บรรลุนิพพานจะมีคุณสมบัติ
3 ประการ ดังนี้

1. ภาวะทางปัญญา คือ การมองเห็นทั้งหลายตามที่มันเป็น เริ่มตั้งแต่
การรับรู้อารมณ์ทางอายจนะ ด้วยจิตใจที่มีท่าที่เป็นกลางและมีสติ สามารถตามดู
รู้เห็นอารมณ์นั้น ๆ ไปตามสภาวะของมันตั้งแต่ต้นจนตลอดสาย นั่นคือ มีปัญญารู้
เท่าทันสังขาร รู้สามัญลักษณะ และยอมรับความจริงทุกด้าน มิใช่ติดอยู่เพียงแง่ใด
แง่หนึ่ง จัดว่าเป็นโลกทัศน์และชีวทัศน์ที่ถูกต้อง เห็นอริยสัจธรรม เพื่อรู้เห็นสิ่ง
นั้น ๆ แจ่มประจักษ์กับตนเองแล้ว

2. ภาวะทางจิต คือ ความเป็นอิสระ จิตพ้นจากอำนาจครอบงำของ
กิเลส (เพราะเห็นตามเป็นจริง รู้เท่าทันสังขาร) ความเป็นอิสระนี้แยกพิจารณา
ได้เป็น 2 ด้าน ด้านหนึ่งคือ การไม่ตกเป็นทาสของอารมณ์ชั่วร้าย สามารถบังคับ
สัญญาของตนได้ เช่น ให้เห็นของปฏิกุศลเป็นไม่ปฏิกุศล ให้สลัดทิ้งปฏิกุศลและไม่ปฏิกุศล
หรือวางเฉยเป็นกลางอยู่อย่างมีสติสัมปชัญญะ อีกด้านหนึ่งคือ ความไม่ติดในสิ่ง
ในสิ่งต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ไม่ติดในกาม ไม่ติดในบุญบาป ไม่ติดในอารมณ์ต่าง ๆ อัน
เป็นเหตุให้รำพึงหลังหวังอนาคต

ภาวะนิพพานนี้เป็นภาวะสุขเพราะไร้กังวล แต่ผู้บรรลุนิพพานไม่
ติดในความสุข ไม่ว่าชนิดใด ๆ รวมทั้งไม่ติดใจเพลินนิพพานด้วย ในแง่ของการ
เสวยอารมณ์ ผู้บรรลุภาวะนิพพานคือ พระอรหันต์ นั้น ยังคงเสวยเวทนาที่เนื่อง
จากอารมณ์ต่าง ๆ เช่นเดียวกับคนทั่วไป ต่างกันแต่ว่า ท่านเสวยเวทนาอย่าง
ไม่มีกิเลสร้อยรัด

3. ภาวะทางความประพฤติกิริยาหรือการดำเนินชีวิต โดยทั่วไปไม่สู้มีคำ
กล่าวถึงความประพฤติกิริยาของผู้บรรลุนิพพานแล้ว เพราะละไว้ในฐานที่เข้าใจว่าใน
ด้านความประพฤติทั่วไปที่เรียกว่า ศีล นั้น เป็นสิ่งที่พระอรหันต์บุคคลทำได้สมบูรณ์
แล้วตั้งแต่ขั้นโสดาบัน ถ้าพิจารณาลึกลงไปอีกจะเห็นว่า พระอรหันต์กระทำการ
ต่าง ๆ ไปตามวัตถุของกิจนั้น ๆ ล้วน ๆ ไม่ถูกอวิชชา ตัดหา อุปาทาน ครอบงำ
หรือชักจูง ในส่วนที่เกี่ยวกับกับผู้อื่น พระอรหันต์จะกระทำเพื่อประโยชน์สุขของ
พหุชน เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก

หลักปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพาน ได้แก่ ไตรสิกขา คือ 1) การฝึกอบรมในด้านความประพฤติ ระเบียบวินัย ให้มีสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ 2) การฝึกอบรมทางจิตใจ การปลุกฝังคุณธรรม เสริมสร้างคุณภาพจิต และรู้จักใช้ความสามารถในกระบวนการสมาธิ 3) การฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้งที่สามารถชำระจิตให้บริสุทธิ์หลุดพ้นเป็นอิสระโดยสมบูรณ์ ไตรสิกขาเป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน เมื่อเริ่มแรกการฝึกอาศัยความเห็นชอบหรือความรู้ความเข้าใจถูกต้องที่เรียกว่า สัมมาทิฏฐิ พอเป็นเค้าเล็กน้อย ในระหว่างการฝึก การฝึกส่วนหยาบภายนอกในขั้นศีล ช่วยเป็นฐานให้แก่การฝึกส่วนละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกขั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกขั้นละเอียดภายในคือ ขั้นจิตและปัญญา ผลก็ส่งกลับออกมาช่วยการดำเนินชีวิตด้านนอก ทำให้มีศีลที่เป็นไปโดยปกติธรรมตาของตนเอง ไม่ว่าผู้ศึกษาจะกำลังฝึกอบรมอยู่ในช่วงตอนใดของไตรสิกขา การทำหน้าที่ขององค์มรรคหรือการปฏิบัติองค์มรรคทุกข้อ เหมือนกันว่ามีระบบการฝึก 2 ระบบ คือ ระบบฝึกจากข้างนอก คือ ไตรสิกขา และระบบฝึกจากข้างในคือ มรรคมิองค์ 8

มรรคมิองค์ 8 ประกอบด้วย สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมาอาชีวะ สัมมากัมมันตะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ และมีฐานะเป็นข้อปฏิบัติหรือทางชีวิตทั้งของบรรพชิตและคฤหัสถ์ ข้อปฏิบัตินี้จัดรูปขึ้นจากการใช้ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการธรรมชาติของนิโรธเป็นข้อปฏิบัติที่เปรียบได้กับทางสายหนึ่งที่มี 8 องค์ประกอบ เริ่มต้นจากความเห็นชอบหรือสัมมาทิฏฐิ โดยที่สัมมาทิฏฐิเองเกิดขึ้นได้โดยอาศัยการได้รับการแนะนำจากกัลยาณมิตร และรู้จักคิดโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ)

เอกสารนี้จัดว่าเป็นการเสนอหลักการในพระพุทธศาสนาได้ชัดเจนที่สุดฉบับหนึ่ง ข้อเสนอี่แสดงให้เห็นว่า องค์ความรู้ในพระพุทธศาสนานั้นประกอบด้วยหลักความจริงเกี่ยวกับโลกและชีวิต และข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงหลักความจริงนั้น โดยที่ข้อปฏิบัตินั้นก็ถอดมาจากหลักความจริงนั้นนั่นเอง อาจสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาสนใจอธิบายความจริงเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มากกว่าอย่างอื่น โดยอธิบายว่า การดำเนินชีวิตก็คือ การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกใน 2 กรณี คือ 1) รับรู้และเสพส่วย กับ 2) แสดงออกหรือกระทำต่อโลก การติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกอย่างแรก ส่งผลกระทบบางประการต่อคุณภาพความรู้สึกนึกคิด อันส่ง

ผลกระทบต่อมาถึงการติดต่อเกี่ยวข้องกับโลกอย่างหลัง ในกระบวนการเหล่านี้ มนุษย์จะได้รับความทุกข์หรือไม่ทุกข์ควบคู่ไปด้วยกับความมีปัญญา การเข้าถึงหลักความจริงนั้นเป็นเรื่องการพัฒนาปัญญา แต่ในกระบวนการพัฒนาปัญญานั้นต้องอาศัย การปฏิบัติทางกาย วาจา ใจ และปัญญา และนี่เป็นการศึกษาในพระพุทธศาสนา ด้วย

พระราชวรมุนี กล่าวไว้ในหนังสือหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนาว่า ลึกซึ้งเป็นหลักธรรมใหญ่ในพระพุทธศาสนา และกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็น ศาสนาแห่งการศึกษา บุคคลที่ปฏิบัติถูกต้องแล้วเข้าไปอยู่ในแนวทางถึงขั้นที่ยอมรับ ได้ พระพุทธศาสนาเรียกว่า ผู้กำลังศึกษา (เสชชะ) ครั้นเป็นพระอรหันต์ถือว่า ศึกษาจบแล้ว (อเสชชะ) การเล่าเรียนเป็นเบื้องต้นของการศึกษา เรียนรู้ และ ฝึกทำให้ได้ผลจึงเรียกว่า การศึกษา ตั้งคำว่า ลึกซึ้ง (ศึกษา) กิริยา (กระทำ) ปฏิบัติ (ปฏิบัติ) จึงเป็นคำที่ใช้แทนกันโดยส่วนมาก กระบวนการศึกษาเริ่มจาก การเล่าเรียนการปฏิบัติ และการประจักษ์แจ้งผล (ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ) ส่วน ที่เป็นการศึกษา ก็คือ ปริยัติและปฏิบัติ เมื่อออกผลเป็นปฏิเวธ

เหตุที่ต้องมีการศึกษาก็คือ เป้าหมายสูงสุดของการดำรงชีวิตต้องการ ดำรงอยู่ด้วยดีและเจริญอกงาม การดำรงชีวิตที่ว่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นได้เอง แต่ เป็นสภาพที่ชีวิตต้องทำให้เกิดขึ้น การพัฒนาชีวิตที่ว่านี้หมายถึง การพัฒนาปัญญา (พัฒนาความรู้) และพัฒนาคุณสมบัติอื่น ๆ ที่เป็นเครื่องประกอบให้มีความสามารถในการ แก้ปัญหา ดังนั้น การศึกษาจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิต

การทำให้การศึกษาเกิดขึ้นนั้น ต้องสร้างจิตสำนึกในการศึกษา ถ้า สร้างไม่ได้ การศึกษาที่แท้จริงก็ยากที่จะเกิดขึ้น คนส่วนมากก็จะมีท่าทีของปุถุชน ต่อไป คือ มีท่าทีในการรับประสบการณ์ต่าง ๆ อย่างยินดียินร้าย ไม่เป็นอันศึกษา แต่กลับคิดปรุงแต่งเป็นเรื่องราวปัญหาหรือก่อทุกข์ต่อไป แต่ถ้ามีจิตสำนึกในการ- ศึกษา ก็จะมีท่าทีของการมองอะไร ๆ เป็นการเรียนรู้ไปหมด และดึงเอา ประสบการณ์เหล่านั้นมาพัฒนาตน การสร้างจิตสำนึกที่ว่านี้ต้องสร้างความเชื่อมั่น ในการพัฒนามนุษย์ 3 ประการ ดังนี้ 1) มีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ที่พัฒนา ให้มีปัญญา รู้เข้าใจถึงความจริงที่มีอยู่ในธรรมชาติ (เป็นพุทธ) 2) มีความเชื่อ ในความจริงที่มีอยู่ตามธรรมตา ซึ่งเราต้องเข้าใจและปฏิบัติให้ถูกต้อง เพื่อชีวิตที่

ดิงามสมบูรณ์ (เชื้อธรรม) 3) มีความเชื่อว่า เมื่อมนุษย์ได้พัฒนาตนเองแล้ว ก็จะมีสังคัมที่ดิงามตามอุดมคติ (มีสังฆเกิดขึ้น)

ผู้เขียนท้าวความอริยสัง แล้วเสนอว่าควรสอนโดยเริ่มต้นปัญหาที่เขาประสบอยู่ จะทำให้ชี้แจงกันง่าย เพราะคนมีปัญหานั้นอยากพ้นไปจากปัญหา ผู้สอนจึงแนะและช่วยกันค้นหาเหตุปัจจัย นอกจากนี้ ต้องเร้าความสนใจให้เห็นว่าปัญหา (ทุกข์) นี้แก้ได้ แก้ไขแล้วดีอย่างไร คนก็จะมองเห็นจุดหมาย เขาก็มีกำลังใจที่จะปฏิบัติ นี่เป็นลำดับการสอนและการปฏิบัติที่ได้ผลจริง

เกี่ยวกับจุดหมายของชีวิต ซึ่งก็เป็นจุดหมายของการศึกษาด้วย ผู้เขียนกล่าวว่าจำแนกได้ 3 ระดับ คือ 1) จุดหมายสำหรับการดำรงชีวิตอยู่ในโลก เช่น ความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคม 2) จุดหมายสำหรับประโยชน์ทางจิตใจ คือ มีปัญญาเข้าใจโลกและชีวิต พอที่จะดำเนินชีวิตอย่างไม่ลุ่มหลงมัวเมา ได้ประพฤติดีงามและทำประโยชน์แก่ผู้อื่น 3) จุดหมายเพื่อความพ้นแล้วจากความทุกข์ มีจิตใจปลอดโปร่งผ่องใสเบิกบาน จุดหมายระดับนี้แยกได้เป็น 5 ชั้น ตามความมากน้อยของความสามารถในการพ้นจากความทุกข์ (วิมุติ 5)

สำหรับสิ่งที่ต้องเรียนรู้ ผู้เขียนเห็นว่าหลักการทางพระพุทธศาสนามีลักษณะอย่างหนึ่ง คือ โยงกันไปหมด นั่นคือ ธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนานั้นจัดแบ่งประเภทตามหลักหน้าที่ต่ออริยสัง คือ 1) ธรรมบางพวกเป็นสิ่งที่ต้องรู้จัก ต้องทำความเข้าใจ (ปริญโญยธรรม) เช่น ชั้น 5 ธรรมพวกนี้จัดเข้าอยู่ในประเภททุกข์ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ตามสภาพของมัน 2) ธรรมบางพวกเป็นตัวก่อปัญหา ต้องกำจัด (ปหาตัพพธรรม) ธรรมพวกนี้จัดเข้าอยู่ในประเภทสมุทัย 3) ธรรมบางพวกเป็นสิ่งที่ต้องประจักษ์แจ้ง (ลัจฉิกาตัพพธรรม) จัดเข้าอยู่ในประเภทนิโรธเป็นจุดหมายที่ต้องบรรลุ 4) ธรรมบางพวกเป็นสิ่งที่ต้องปฏิบัติ ลงมือทำ (ภาเวตัพพธรรม) จัดเข้าอยู่ในประเภทมรรค ผู้เขียนสรุปในตอนท้ายอีกว่า เรื่องราวทั้งหมดในโลก ในชีวิตล้วนอยู่ในหลักอริยสัง

ก่อนปิดเล่ม ผู้เขียนอภิปรายว่า พระพุทธศาสนา มองชีวิตที่เป็นระบบที่ประกอบด้วยหน่วยย่อยมาประชุมกันเป็นองค์รวม ทำให้ระบบของชีวิตนั้นเป็นไปในลักษณะที่ไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงได้ นั่นหมายความว่า ความเป็นชีวิตนั้น

มีศักยภาพที่จะพัฒนาได้ ด้านสำคัญในความเป็นไปของชีวิตก็คือ การที่มีสัมพันธกับโลก โดยรับรู้ประสบการณ์ต่าง ๆ เป็นข้อมูลเข้ามาทางอายตนะ แต่ทั้งไกลและชีวิตต่างเป็นไปตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยตามกฎหมายธรรมชาติ เมื่อมนุษย์ไม่เข้าใจความจริงนี้ ทำให้จัดการกับชีวิตและปฏิบัติต่อโลกไม่ถูกต้อง ทำให้ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตด้วยอำนาจของความรู้ไม่รู้ชัดซึ่งความจริง (อวิชชา) และสร้างปัญหาด้วยความทะยานอยาก (ตัณหา) แต่ถ้ามนุษย์มีที่ท่าแห่งการมองโลกและชีวิตตามที่มันเป็น ตามความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย ก็จะเป็นผู้มีคุณสมบัติพร้อมที่จะบรรลุอิสรภาพและสันติสุขทั้งชีวิตส่วนตัวและสังคม นับว่าเป็นผู้มีชีวิตที่สมบูรณ์ตามนัยแห่งพุทธะ

โดยสาระแล้ว จะเห็นว่าหลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา เป็นการสรุปความคิดในพุทธธรรม แล้วเรียบเรียงใหม่โดยเน้นการศึกษาเป็นประเด็นหลัก ในขณะที่พุทธธรรมเน้นเรื่องของชีวิตและชีวิตที่ควรจะเป็น

ข้อเสนอแนะในการประยุกต์ใช้พุทธธรรม

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531 : 107-112) ได้เสนอว่า การประยุกต์ใช้ศาสนาในการศึกษานั้น ต้องละเอียดอ่อนในเรื่องของสังคมและข้อธรรมอย่างมาก และขยายความต่อไปในหลายประเด็น ดังนี้

1. การประยุกต์ใช้ศาสนาในการศึกษา มักเข้าใจกันง่าย ๆ ว่าเป็นเพียงการจัดการเรียนเกี่ยวกับศาสนาลงในหลักสูตรของนักเรียนระดับต่าง ๆ แท้จริงแล้ว คำว่า *ประยุกต์ใช้* น่าจะมีความหมายกว้างและลึกกว่าการเรียนรู้ข้อมูลเกี่ยวกับศาสนา เพราะเป้าหมายที่แท้จริงของการประยุกต์ใช้ศาสนธรรมในการศึกษา คือ การปลูกฝังค่านิยมและสร้างบุคลิกภาพของคน

2. ความหมายที่แท้จริงของค่านิยมและบุคลิกภาพคือ องค์รวมทั้งหมดของกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรมของบุคคล กรรมทั้งสามนี้ต้องมีส่วนสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งนี้ ไม่น่าจะหมายแต่เพียงสั่วรวมทางกายและวาจา เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากคนอื่น แต่น่าจะหมายถึงการเปลี่ยนโลกทัศน์ของคนให้มีคติธรรมทางศาสนาเป็นพื้นฐาน เปลี่ยนมโนทัศน์ในเรื่องที่เกี่ยวกับสังคมและวิชาความรู้ของคนให้อยู่ในกรอบของศาสนธรรม

3. ศาสนธรรมที่จะประยุกต์ใช้ในการศึกษาอย่างได้ผลนั้น ต้องแทรกซึมเข้าไปทุกส่วนในกระบวนการศึกษา นับแต่การบริหารการศึกษา วิธีคิดในวิชาความรู้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน ตลอดไปจนถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับสังคมรอบข้างของเขาด้วย

4. หลักการต่อไปนี้ เป็นพื้นฐานอันสำคัญแก่ค่านิยมและบุคลิกภาพของคนไทยและสังคมไทยในปัจจุบัน

4.1 วิธีคิดแบบอริยสัจ วิธีคิดแบบนี้ เชื่อมโยงความรู้กับการกระทำเข้าหากัน จึงควรเป็นพื้นฐานของการศึกษาวิชาความรู้ในทุกระดับของการศึกษา วิธีคิดแบบนี้ทำให้การศึกษาเริ่มจากสภาพที่เป็นจริง ไปสู่การมองหากฎเกณฑ์นามธรรมที่ครอบคลุมสภาพความเป็นจริงได้กว้างขวาง ไม่ใช่การท่องจำสูตรหรือกฎที่ถูกต้องให้เป็นความจริง

4.2 ความกล้าหาญและมุ่งมั่นในการค้นหาความจริง ทศนคติเช่นนี้ เป็นหลักการสำคัญในการศึกษา และเป็นเช่นเดียวกับที่เป็นหลักการสำคัญในพระพุทธศาสนาที่สอนให้ขจัดอคติในการคิดและการกระทำ

4.3 ความเคารพในศักยภาพของมนุษย์ พระพุทธศาสนาย้ำในศักยภาพของมนุษย์ที่จะสามารถบรรลุสิ่งสูงสุดและดีสุด คือ ความหลุดพ้นได้ การศึกษาที่ประยุกต์ใช้ศาสนธรรมในข้อนี้ พึงทำให้ผู้รับการศึกษา เคารพในความสามารถ ความดีและสติปัญญาของผู้อื่นตามความแก่กรณี อันจะเป็นพื้นฐานของการร่วมมือกันในสังคม

4.4 ความเมตตากรุณา พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความเมตตากรุณา เพราะในโลกที่เต็มไปด้วยความรุนแรงและความบีบคั้นให้คนเอารอดเอาเปรียบกันนี้ จะไม่มีการศึกษาใดที่ประสบความสำเร็จได้เลย หากไม่สามารถสร้างบุคลิกภาพที่มีเมตตาในหมู่ผู้รับการศึกษา

5. ความมีอิสระแก่ตนเอง พระพุทธศาสนาย้ำในเรื่องการพึ่งตนเอง และยกย่องผู้เป็นนายตนเองได้ ทั้งในแง่เป็นนายเหนือจิตใจของตนเอง และพึ่งตนเองได้ในทางสังคม การศึกษา ความปลุกฝังทศนคติเช่นนี้

สุดท้าย นิธิ เอียวศรีวงศ์ สรุปว่า ความคิดเรื่องการประยุกต์ใช้ศาสนธรรมในการศึกษามีความสำคัญ และนับวันจะมีความสำคัญมากขึ้น เพราะมีความเป็นไปได้มากที่เมื่อสังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมากกว่านี้ ก็อาจไม่มีศาสนาเหลืออยู่ในชีวิตของคนส่วนใหญ่อีก ด้วยทุกวันนี้เป้าหมายทางธรรมได้ถูกแยกออก

ไปจากการศึกษาโดยทั่วไปเสียแล้ว อีกทั้งศาสนธรรมที่ยังเหลือรอดอยู่บ้างในระบบการศึกษานั้นเป็นศาสนธรรมที่ไม่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมของผู้รับการศึกษา กลายเป็นเรื่องโบราณที่ฟังท่องจำสำหรับทำคะแนนสอบเท่านั้น

พิภพ ธงไชย (2531 : 128-129) ให้ความเห็นในการประยุกต์ศาสนธรรมในการศึกษาว่า ถ้าการศึกษาหมายถึง ศึกษาวិธีมองโลกและชีวิต และศึกษาวิธีการที่จะใช้ชีวิตอยู่ในโลกต่อไป การจัดการศึกษาที่เป็นแบบเดียวกันไปหมดในปัจจุบันก็ย่อมผิดพลาด นอกจากนี้ การศึกษาสสมัยใหม่นั้น มันไม่ได้มาตัวเปล่า ๆ เฉพาะระบบโรงเรียนเท่านั้น มันมากับศาสนาแบบใหม่ด้วย จุดอ่อนของเราคือ ไม่รู้ว่าศาสนาแบบใหม่ดังกล่าวนี้เป็นอย่างไร เราไม่เคยวิเคราะห์กันอย่างจริงจัง ผลของการที่ไม่ได้วิเคราะห์ความแตกต่างระหว่างพระพุทธศาสนาและศาสนาอย่างใหม่นี้ ก็คือ

1. ทำให้ความพยายามที่จะนำพระพุทธศาสนาเข้าไปในการศึกษาสสมัยใหม่นั้นล้มเหลวเมื่อพยายามทำ พระพุทธศาสนาย่อมถูกตีความใหม่หรือไม่ก็ถูกปฏิเสธในรูปแบบที่แยบยลโดยไม่รู้ตัว แต่พยายามจะคงภาพของพระพุทธศาสนาในระบบโรงเรียนไว้ เพื่อไม่ให้มีความรู้สึกที่ไม่ดีเกิดขึ้น

2. ศาสนาที่แอบแฝงมากับการศึกษาสสมัยใหม่ กับการที่นำศาสนพุทธเข้าไปนี้มันขัดกัน ดังนั้น การที่เราพยายามนำพระพุทธศาสนาเข้าไปในหลักสูตรในโรงเรียนจึงอยู่แค่โรงเรียน เพราะมันจะถูกสกัดกั้นโดยระบบของมัน

สรุป

เมื่อพิจารณาผลงานทั้งหลายข้างต้นแล้ว อาจกล่าวได้ว่า ประเด็นทางการศึกษาที่นึกคิดในการนำแนวคิดในพระพุทธศาสนาไปใช้ในการจัดการศึกษาในปัจจุบันสนใจนั้น ได้แก่ 1) การศึกษาที่ควรจะเป็น 2) ปรัชญาการศึกษา 3) บทบาทของผู้สอน 4) ระบบการสอน วิธิการสอน และกลวิธีสอน 5) หลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่ควรนำมาประยุกต์ใช้ทางการศึกษา 6) การวัดและประเมินผล และ 7) ความเชื่อและหลักการศึกษา การนำเสนอในประเด็นเหล่านี้ ผู้เสนอส่วนใหญ่ใช้วิธีตีความหลักธรรมที่คิดว่าเหมาะสมเข้ามาเป็นหลักการและวิธีการทางการศึกษา พอสรุปเป็นภาพกว้างได้ว่า การศึกษาที่จัดกันอยู่ปัจจุบันเป็นการศึกษาที่ผิดพลาด โดยให้ความสำคัญกับการศึกษาเพื่ออาชีพ และ

เน้นเทคนิควิธีจนชีวิตขาดสมดุล ทั้งนี้ เพราะชีวิตต้องมีความสมดุลระหว่างความรู้ในเรื่องการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง กับ ความรู้ในเรื่องเทคโนโลยีในการแสวงหาปัจจัย 4 (ตัวรู้กับตัวแรง) การศึกษาที่น่าจะนำมาใช้ในที่นี้ ได้แก่ การศึกษาที่จัดตามแนวความคิดในพระพุทธศาสนา

มีการสร้างองค์ความรู้ที่คิดว่าจำเป็นเกี่ยวกับการศึกษาตามแนวคิดในพระพุทธศาสนาขึ้น ก่อนอื่นก็ให้ความหมายของคำว่า *การศึกษา* ว่า คือ การประหารเสียซึ่งสัญชาติญาณอย่างสัตว์ หรือการพัฒนาขั้น 5 เป้าหมายของการศึกษาเช่นนี้ คือ เพื่อความพ้นทุกข์ (สิ้นเชิง) ผู้สอนนั้นมีบทบาทอย่างกัลยาณมิตรที่เหนี่ยวนำการศึกษาให้เกิดแก่ศิษย์ การศึกษาตามนัยของพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา กระบวนการศึกษาเริ่มต้นด้วยการได้รับคำแนะนำจากกัลยาณมิตร และการมีโยนิโสมนสิการ ดังนั้น จุดที่ควรเน้นในการจัดการศึกษาจึงเป็นการสร้างโอกาสให้ผู้เรียนได้รับคำแนะนำดังกล่าว และการมีโยนิโสมนสิการ ข้างต้นนี้เป็นข้อเสนอก่อนข้างเป็นแนวเดียวกัน แต่ยังมีข้ออธิบายก่อนข้างน้อย

ผลงานที่มีมากที่สุดได้แก่ *เรื่องของการสอน* ซึ่งมีการเสนอทั้งในระบบการสอน วิธีการสอน และกลวิธีสอน ได้แก่ วิธีสอนตามขั้นทั้ง 4 ของ อริยสัจ ระบบการสอนแบบสืบสวน-สอบสวนตามแนวพุทธศาสตร์ การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ กระบวนการเรียนการสอนภาษาไทยตามหลักพหุสูต การสอบแบบไตรสิกขา การสอนแบบธรรมสภาัจฉา กล่าวได้ว่า นักคิดในการนำแนวคิดในพระพุทธศาสนาใช้ในการจัดการศึกษาสนใจปัญหาเกี่ยวกับวิธีการทางการศึกษามากกว่าปัญหาอื่น ๆ การสอนเหล่านี้กำหนดแบบแผนขึ้นจากหลักธรรมต่าง ๆ เช่น อริยสัจ 4 ไตรสิกขา พหุสูต ผลงานเหล่านี้เห็นตรงกันว่า วิทยาการในพระพุทธศาสนาเทียบเคียงได้กับวิทยาการปัจจุบัน เช่น เทียบได้กับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ หรือวิเคราะห์ได้ด้วยทฤษฎีในปัจจุบัน มีเพียงการสอนเดียวที่กำหนดแบบแผนการสอนจากลักษณะการโต้ตอบในการประกาศธรรมของพระพุทธเจ้า คือ วิธีสภาัจฉา ผลงานที่เป็นการวิจัยทั้งหลายก็จำกัดขอบเขตอยู่ในเรื่องของการสอนนี้ และส่วนใหญ่เป็นการพิสูจน์ว่าวิธีสอนต่าง ๆ ที่มีผู้เสนอนั้น มีประสิทธิภาพจริงหรือไม่ในสภาพการเรียนการสอนในปัจจุบัน มีวิจัยขึ้นหนึ่งเท่านั้นที่ไม่ได้พิสูจน์เช่นนั้น แต่ก็เป็นการประมวลความเห็นของบุคคลต่าง ๆ แล้วลงสรุปว่าพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีสอนอะไรบ้าง ซึ่งผลวิจัยก็สอดคล้องกับข้อ-

เสนอเกี่ยวกับการสอนที่กล่าวแล้วข้างต้น ในเรื่องของการสอนนี้ ยังมีข้อเสนอเกี่ยวกับหลักการสอน กลวิธีการสอน ด้วย ข้อเสนอส่วนนี้ยังไม่สู้ลงเป็นรอยเดียวกันนัก อีกทั้งบางข้อเสนอก็ก็น่าสนใจสิ่งที่มีงหมายจะเสนอ เช่น ข้อเสนอที่ว่าการศึกษาในพระพุทธศาสนาประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ นั้น ผู้เสนอคงหมายจะให้หมายถึง ขั้นตอนการสอน ในขณะที่อีกข้อเสนอหนึ่งเสนอว่า ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ นั้น เป็นองค์ศึกษา และถ้าพิจารณาจากพจนานุกรมพุทธศาสนาน่าจะพบว่า ปรียัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ หมายถึง คำสั่งสอนที่จะต้องเล่าเรียน (พุทธพจน์) ปฏิปทาที่จะต้องปฏิบัติ (มรรคมีองค์ 8 หรือไตรสิกขา) และผลอันพึงเข้าถึงด้วยการปฏิบัติ (มรรค ผล และนิพพาน) ทั้งสามประการนี้ เป็นแก่นของพระพุทธศาสนา เรียกกันว่า ลัทธิธรรม 3 (พระราชาวรมุณี 2523 : 76) ตัวอย่างของความไม่ลงตัวนี้ชี้ให้เห็นว่า น่าจะต้องมีการศึกษาในเรื่องนี้ว่าจริง ๆ แล้ว ลัทธิธรรม 3 นี้ เป็นอะไรแน่ และมีฐานะเป็นอะไรในเรื่องของการศึกษาในพระพุทธศาสนา และการศึกษาในพระพุทธศาสนาที่ว่านี้น่าจะเป็นการศึกษาในสังคมพระพุทธศาสนาในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ มากกว่าการศึกษาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน เมื่อได้องค์ความรู้นี้แล้ว จึงศึกษาการศึกษาดังกล่าวในสภาพปัจจุบันอีกต่อหนึ่ง ในเรื่องของการวัดและการประเมินผลก็เป็นทำนองเดียวกับผลงานเรื่องความหมายของการศึกษาและเป้าหมายของการศึกษา คือ มีผลงานที่กล่าวถึงเรื่องนี้น้อยชิ้น ทุกชิ้นกล่าวถึงในระดับแนวทางกว้าง ๆ ที่สรุปได้ว่า พระพุทธศาสนามีการประเมินและมีเกณฑ์ประเมิน แต่จะประเมินอะไร อย่างไรนั้น ไม่สู้ชัดเจนนัก

ถ้าพิจารณาในแง่ความเชื่อพื้นฐานทางการศึกษา ผลงานส่วนใหญ่ข้างต้นนี้มุ่งสร้างปรัชญาการศึกษาจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างคล้ายกับจะให้พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญาแม่บท มีเพียงผลงานของพระราชาวรมุณี ได้แก่ ปรัชญาการศึกษาที่มีข้อเสนอที่ค่อนข้างอิสระจากกรอบความคิดดังกล่าว อาจจะเป็นการริเริ่มที่ค่อนข้างใหม่ ข้อเสนอนี้จึงเน้นหนักในเรื่องความหมายและเป้าหมายของการศึกษา

หลักธรรมที่ผลงานเหล่านี้ใช้วิเคราะห์ในการสร้างองค์ความรู้ทุกประเด็นในที่นี้ ได้แก่ เบญจขันธ์ ปฏิจจลสมุปปา ไตรลักษณ์ มัชฌิมาปฏิปทา อริยสัจ ไตรสิกขา นิพพาน และลัทธิธรรม 3 ไตรสิกขานั้นได้รับการอ้างถึงบ่อยที่สุดในฐานะการศึกษาในพระพุทธศาสนา และได้รับการประยุกต์เป็นวิธีสอน

มากที่สุดด้วย ส่วนหลักธรรมอื่นได้รับการอ้างในเกือบทุกประเด็น เช่น อริยสัจ เป็นได้ทั้งหลักความจริงในพระพุทธศาสนา และเป็นทั้งหลักธรรมที่สามารถปรับ เป็นวิธีสอนได้ด้วย เป็นที่น่าสนใจมากกว่า แท้ ๆ แล้ว หลักธรรมใดบ้างใน พระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา และเกี่ยวข้องในแง่ใด เกี่ยวข้องบาง แง่มุมอย่างใดตรรกวิทยา หรือเกี่ยวข้องทุกแง่อย่างอริยสัจ ผู้วิจัยเห็นว่า จากสภาพ ทางวิชาการเช่นนี้ น่าจะได้มีการวิเคราะห์การศึกษาที่เป็นสภาพแท้จริงภายใต้ ระบบความเชื่ออย่างพระพุทธศาสนา โดยวิเคราะห์ทั้งจากหลักธรรมในพระพุทธ ศาสนาและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในพระพุทธศาสนาในครั้งพุทธกาลประกอบ กัน

ข้อสังเกตที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในที่นี้คือ พระราชวรมุนีได้เสนอว่า มนุษย์นั้นดำเนินชีวิตด้วยกิจกรรม 2 ประเภท คือ การรับรู้ (และเสพเสวย) โลก และการกระทำ (หรือแสดงออก) ต่อโลก การรับรู้และแสดงออกที่ไม่สอดคล้อง กับความเป็นจริง จะก่อให้เกิดความทุกข์แก่มนุษย์นั่นเอง พระพุทธศาสนาสนใจ เรื่องความพ้นทุกข์ การศึกษาในพระพุทธศาสนาก็เป็นไปเพื่อการนั้น ข้อเสนอ เหล่านี้ทำให้คิดต่อไปได้ว่า การศึกษาในพระพุทธศาสนา น่าจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้และการแสดงออกเพื่อบรรลุลความพ้นทุกข์ นี่เป็นประเด็นหลักอีก ประเด็นหนึ่งที่ต้องแสวงหาคำตอบว่าจริงหรือไม่ อย่างไร

อย่างไรก็ตาม มีข้อเสนอแนะให้ระมัดระวังในการประยุกต์พุทธธรรม ในการศึกษาว่าต้องระมัดระวังในการปฏิเสธหรือตีความพุทธธรรมใหม่ การนำ พระพุทธศาสนาเข้ามาใช้ในการศึกษา น่าจะเป็นการเปลี่ยนโลกทัศน์ของคนให้ มีคติธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐาน เปลี่ยนมโนทัศน์ทางวิทยาการและการ ดำเนินชีวิตของตนให้อยู่ในกรอบของศาสนธรรม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย